

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση

Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

Πάτρα, Νοέμβριος 2020 / Τεύχος 12
Εκδότης: Παντελής Γεωργογιάννης
ISSN: 2459-2862

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
με κριτές

**Πολιτικές
και
Κοινωνικές Επιστήμες**

Τεύχος 12

Πάτρα, Νοέμβριος 2020

Title: Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

ISSN: 2459-2862

σ.σ. 54, σχήμα 17,5 X 25 εκ.

Εκδότης:

Παντελής Γεωργογιάννης
Αντ. Οικονόμου 8, 26504 - Αγ. Βασίλειος, Πάτρα Αχαΐας
Tel/Fax: 2613019948
website: <http://politika.inpatra.gr>
email: politika@inpatra.gr

Γραμματεία:

Καρβέλη Ευγενία, Πτυχιούχος Τμήματος Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πατρών
Θεοδωρακοπούλου Σταυρούλα, Πτυχιούχος Παιδαγωγικού Τμήματος
Πανεπιστημίου Πατρών

Επιμέλεια ηλεκτρονικού δοκιμίου:

Μελιτζάνη Ειρήνη, Πτυχιούχος Τουριστικών Επιχειρήσεων ΤΕΙ Πάτρας,
ΜΔΕ στις Επιστήμες της Αγωγής, Υπ. Διδάκτωρ ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου
Πατρών, Συνεργάτης Ελεύθερου Πανεπιστημίου Πολιτών

Copyright ©:

Παντελής Γεωργογιάννης
Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και η αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε άλλο μέσο, χωρίς σχετική άδεια του κατόχου του Copyright.

Πολιτική δημοσίευσης άρθρων:

Η Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση **«Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες»** δημοσιεύει άρθρα τα οποία έχουν υποστεί διαδικασία τυφλής κρίσης. Ωστόσο, οι απόψεις που εκφράζονται σε κάθε άρθρο απηχούν εκείνες των συγγραφέων και δεν είναι απαραίτητως αποδεκτές από την Συντακτική Επιτροπή.

Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

Περιοδική έκδοση
Για την επιλογή της ύλης εφαρμόζεται το σύστημα της τυφλής κρίσης

Διευθυντής σύνταξης

Γεωργογιάννης Παντελής, τ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Συντακτική Επιτροπή

Κεδράκα Κατερίνα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τμήματος Μοριακής Βιολογίας και Γενετικής Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Παναγιωτόπουλος Δημήτρης, Καθηγητής Αθλητικού Δικαίου ΤΕΦΑΑ Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Πανταζής Σπύρος, Ομότιμος Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Επιστημονική Επιτροπή

Αλεξιάς Γιώργος, Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Υγείας και του Σώματος Τμήματος Ψυχολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών

Αναστασιάδου Σοφία, Καθηγήτρια Στατιστικής και Εκπαιδευτικής Έρευνας Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Baros Wassilios, Professur für Bildungsforschung, Universität Salzburg

Γαλανάκη Ευαγγελία, Καθηγήτρια Αναπτυξιακής Ψυχολογίας Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Γεωργίου Θεόδωρος, Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Ηλιοφώτου-Μένον Μαρία, Καθηγήτρια Εκπαιδευτικής ηγεσίας και Οικονομικών της Εκπαίδευσης Τμήματος Επιστημών της Αγωγής Πανεπιστημίου Κύπρου

Κουζής Γιάννης, Καθηγητής Εργασιακών Σχέσεων Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής, Κοσμήτορας Σχολής Πολιτικών Επιστημών Παντείου Πανεπιστημίου

Παιονίδης Φιλίμων, Καθηγητής Τμήματος Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Παπαδάκη Πολυξένη, Καθηγήτρια Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης Παντείου Πανεπιστημίου

Παπαρίζος Αντώνης, Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Θρησκείας Τμήματος Κοινωνιολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών

Πλειός Γιώργος, Καθηγητής, Πρόεδρος του Τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ της Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρόεδρος της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας, Μέλος του ΔΣ του ΕΣΡ

Σαραφίδου Γιασεμή-Όλγα, Καθηγήτρια Στατιστικής-Μεθοδολογίας Ποσοτικής και Ποιοτικής έρευνας Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Παν/μίου Θεσσαλίας

Ασημάκη-Δημακοπούλου Άννη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Πατρών

Θάνος Θεόδωρος, Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Καλεράντε Ευαγγελία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εκπαιδευτικής Πολιτικής Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Καμτσιδου Ιφιγένεια, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Συνταγματικού Δικαίου Νομικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Μέλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων του Συμβουλίου της Ευρώπης (CPT)

Οικονόμου Λεωνίδας, Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών

Τουντασάκη Ειρήνη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών

Διαμαντοπούλου Ευαγγελία, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Επικοινωνίας και Μ.Μ.Ε. Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Κωσταρέλλα Ιωάννα, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Μακρής Σπύρος, Επίκουρος Καθηγητής Πολιτικής Θεωρίας Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Επιστημών Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Μαυρίδης Ηρακλής, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής Παντείου Πανεπιστημίου

Μουζακίτης Άγγελος, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Κοινωνιολογίας Παν/μίου Κρήτης

Ξανθόπουλος Χρήστος, Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνικής θεωρίας της γνώσης Παντείου Πανεπιστημίου

Πρόντζας Δημήτρης, Επίκουρος Καθηγητής Διαφθοράς του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών

Σαββάκης Μάνος, Επίκουρος Καθηγητής Μικροκοινωνιολογίας Τμήματος Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Αιγαίου

Τσαϊρίδης Χαράλαμπος, Επίκουρος Καθηγητής Στατιστικής Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Μενελάου Νίκη, Λέκτορας Δημοσιογραφίας Πανεπιστημίου Frederick Κύπρου

Σταυρόπουλος Αναστάσιος, Δρ. Τμήματος Μέσων Επικοινωνίας και Πολιτισμού της Σχολής Διεθνών Σπουδών Επικοινωνίας και Πολιτισμού Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Η Συνακτική Επιτροπή δεν φέρει ευθύνη για το περιεχόμενο και τη γλωσσική μορφή των άρθρων που δημοσιεύονται. Η ευθύνη αυτή ανήκει αποκλειστικά στους συγγραφείς των άρθρων.

Περιεχόμενα

Η απαρχή των Πανεπιστημίων στην Αθήνα του 2ου μ.Χ. αιώνα. Ιδεολογία, πολιτικές και ακαδημαϊκές πρακτικές του «Αθηναϊκού Πανεπιστημίου»	7
<i>Φορριπής Εμμανουήλ</i>	
Αλήθεια και Πολιτική στον Αριστοτέλη και στη Hannah Arendt	17
<i>Αλεξιάδου Αναστασία-Σοφία</i>	
Σύγχρονες Εξελίξεις των Συνταξιοδοτικών Συστημάτων των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης	33
<i>Μέμος Κωνσταντίνος</i>	

Φυριπτής Εμμανουήλ

Η απαρχή των Πανεπιστημίων στην Αθήνα του 2ου μ.Χ. αιώνα. Ιδεολογία, πολιτικές και ακαδημαϊκές πρακτικές του «Αθηναϊκού Πανεπιστημίου»¹

1. Εισαγωγή

Ο θεσμός του Πανεπιστημίου, όπως όλοι οι θεσμοί έχουν μια ιστορική διαδρομή που περιλαμβάνει κατά την προσφιλή συνήθεια, ένα πλήθος από ιστορικά, άλλοτε πραγματικά και άλλοτε ερμηνευτικά πρότυπα. Για τον λεγόμενο δυτικό κόσμο, η πλέον διαδεδομένη άποψη είναι ότι ο θεσμός του Πανεπιστημίου εμφανίστηκε στην Μπολόνια του 11ου αιώνα και ακολούθησε τις αλλαγές που έφερε η διαδικασία δημιουργίας των μεγάλων πόλεων και η συντεχνιακή οργάνωση. Αποτελεί μια μετεξέλιξη των σχολείων των Πόλεων², τα οποία παράλληλα με την θεολογική, εκκλησιαστική εκπαίδευση -που ήταν οργανωμένη στις μοναστικές κοινότητες- λειτούργησαν προκειμένου να επιλυθούν οι άμεσες 'κοσμικές' ανάγκες της εξυπηρέτησης της νέας οικονομικής και κοινωνικής

---

1 Φυριπτής, Ε. (2014), Η απαρχή των Πανεπιστημίων στην Αθήνα του 2ου μ.Χ. αιώνα. Ιδεολογία, πολιτικές και ακαδημαϊκές πρακτικές του «Αθηναϊκού Πανεπιστημίου». Στο: Π. Γεωργογιάννης (2014), *Κοινωνική Παιδαγωγική, Διαπολιτισμικότητα και Ειδική Αγωγή*. Πρακτικά 18ου Διεθνούς Συνεδρίου, Τόμος II, Πάτρα, 14-16 Νοεμβρίου 2014. Πάτρα, σ.σ. 414-422.

2 Ράσης, Σ., (2004). Τα πανεπιστήμια χθες και σήμερα. Συμβολή στην ιστορία της εκπαίδευσης: Η αγγλοσαξονική εμπειρία, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης, σελ. 31-32

τάξης πραγμάτων. Η ανάπτυξη του εμπορίου και η εμφάνιση των αστών (burgers) δημιούργησε και την ανάγκη εκπαίδευσης των γόνων τους, προκειμένου να εξυπηρετούνται οι καθημερινές τους ανάγκες. Η θέση της εκκλησίας απέναντι σε αυτού του τύπου την εκπαίδευση ήταν αρχικά αρνητική, αφού η εκπαίδευση αυτή έθετε υπό αμφισβήτηση την πρωτοκαθεδρία της.

Όπως προαναφέρθηκε, η αφετηρία στην ιστορική καταγωγή του πανεπιστημίου βρίσκεται για πολλούς ιστορικούς μελετητές στα τέλη του 11^{ου} αιώνα, όταν ιδρύθηκε (το 1082) στη Μπολόνια της Ιταλίας το πρώτο “Πανεπιστήμιο”. Άλλοι πάλι αναζητούν «τις απαρχές του ακόμη παλιότερα. Στις ανώτερες σχολές των σοφιστών, στην Ακαδημία του Πλάτωνα και στο Λύκειο του Αριστοτέλη, στις οποίες η φιλοσοφική σκέψη επιχειρούσε να κατανοήσει τα μεγάλα προβλήματα της ζωής. Και αργότερα στο “Οικουμενικό Διδασκαλείο” (όπως ονομαζόταν επί Ιουστινιανού) ή στο “Πανδιδακτήριο” (όπως ονομαζόταν επί Ηρακλείου) της Κωνσταντινούπολης, που λειτούργησε συνεχώς από τα χρόνια του Μεγάλου Κωνσταντίνου ως την άλωση της Πόλης»³.

Τα πρώτα μεσαιωνικά Πανεπιστήμια είναι αυτά του Σαλέρνο, της Μπολόνια και του Παρισιού, εκ των οποίων τα δύο τελευταία παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την Ιστορία της Εκπαίδευσης, όχι μόνον σαν αρχέτυπα των ευρωπαϊκών Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων αλλά και ως τεκμήρια της διαλεκτικής σχέσης που συνδέει ανέκαθεν την εκπαίδευση με την κοινωνική δομή, της οποίας αποτελεί ενεργό στοιχείο⁴. Όλα τα Πανεπιστήμια του 12ου και 13ου αιώνα προέκυψαν από τη μετεξέλιξη των societates που στηρίζονταν σε ένα είδος συμβολαίου ανάμεσα στον δάσκαλο και τους φοιτητές, σε universitas. Στο τέλος του 12ου αιώνα και στις αρχές του 13ου αιώνα ο όρος universitas δηλώνει τις συντεχνίες δασκάλων ή φοιτητών, αλλά ήδη ο όρος από καιρό χρησιμοποιείται για όλες τις συντεχνίες της πόλης⁵. Στην Μπολόνια η συντεχνία είναι προϊόν της φοιτητικής πρωτοβουλίας, οι καθηγητές υποτάσσονται σε αυτήν γύρω στο 1193 και η αστική κοινότητα την αναγνωρίζει το 1250⁶. Όσο για το Πανεπιστήμιο του Παρισιού τούτο αποτελεί δημιούργημα της συντεχνίας των καθηγητών, οι οποίοι διέθεταν ισχυρή δύναμη στην τότε μεγαλούπολη.

Η εξάπλωση των πανεπιστημίων στον ευρωπαϊκό χώρο γίνεται ταχύτατα.

3 Ματθαίου, Δ., (2001). Το Πανεπιστήμιο στην Εποχή της Ύστερης Νεωτερικότητας, Συγκριτική Μελέτη της Ιδεολογικής και Θεσμικής Μεταλλαγής του, Αθήνα, σελ.22

4 Ράσης, Σ., (2004). Τα πανεπιστήμια χθες και σήμερα. Συμβολή στην ιστορία της εκπαίδευσης: Η αγγλοσαξονική εμπειρία, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης, σελ. 39.

5 Μπενβενίστε, Ρ., (1987). Τα μεσαιωνικά Πανεπιστήμια, Κοινωνικές όψεις και πολιτικός ρόλος. Στο: Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου με τίτλο: Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική διάσταση και Προοπτικές. Αθήνα 21-25 Σεπτεμβρίου 1987. τ. α'. Εκδόσεις: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς (19) Αθήνα 1989, σελ. 69.

6 Μπενβενίστε, Ρ., (1987). Τα μεσαιωνικά Πανεπιστήμια, Κοινωνικές όψεις και πολιτικός ρόλος. Στο: Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου με τίτλο: Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική διάσταση και Προοπτικές. Αθήνα 21-25 Σεπτεμβρίου 1987. τ. α'. Εκδόσεις: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς (19) Αθήνα 1989, σελ. 70

Πλάι στην κοσμική και εκκλησιαστική εξουσία δημιουργείται και μια τάση για την πνευματική εξουσία, η οποία θα προκύψει από την ισχυροποίηση του πανεπιστημιακού θεσμού, οι απόφοιτοι του οποίου θα στελεχώσουν την διοικητική και την εκκλησιαστική δομή. Έτσι, οι σπουδές την μεσαιωνική περίοδο είναι ουσιαστικά επαγγελματικές και τούτο εκφράζεται από τα αντικείμενα των σπουδών: επιστολογραφία για τα ιταλικά πανεπιστήμια, απαραίτητη σε όσους θα έκαναν καριέρα στην παπική, αυτοκρατορική ή βασιλική υπηρεσία. Πλήθος πτυχιούχων του Καίμπριτζ και της Οξφόρδης με γνώσεις αστικού και κανονικού δικαίου εντάχθηκαν στην εκκλησιαστική διοίκηση.

Τα πρώτα Πανεπιστήμια, στην Ιταλία, τη Γαλλία και την Ισπανία, είχαν ένα κυρίως αντικείμενο σπουδών. Το Trivium (γραμματική, ρητορική, διαλεκτική) και το quatrivium (γεωμετρία, μαθηματικά, αστρονομία, μουσική). Οι φοιτητές πλήρωναν δίδακτρα, προσελάμβαναν τους καθηγητές, τους οποίους και πλήρωναν. Το μεγαλύτερο ποσοστό των φοιτητών ήταν γόνοι εύπορων οικογενειών. Αρχικά, τα Πανεπιστήμια δεν ήταν στεγασμένα σε συγκεκριμένα οικήματα, ακολουθούσαν ένα ελεύθερο πρόγραμμα σπουδών, και συνήθως επικεντρώνονταν γύρω από το πρόσωπο κάποιου επιφανούς καθηγητή. Μέχρι το 1100 η σχολή ακολουθούσε τον διδάσκοντα, ενώ από το 1200 κι εντεύθεν συμβαίνει το αντίστροφο. Η στέγαση σε συγκεκριμένο κτήριο αποτέλεσε την πολιτική επιλογή των πριγκίπων, τοπικών αρχόντων και ηγεμόνων οι οποίοι επιθυμούσαν μέσα από τον πανεπιστημιακό θεσμό που αναπτυσσόταν ταχύτατα και έφερνε πλούτο και κλέος στην πόλη να εγκολπώσουν προς όφελός τους τη νέα αυτή κοινότητα. Στην περίπτωση της Μπολόνια ο πλούτος που ακολούθησε τη συρροή σπουδαστών και τη φήμη της πόλης, οδήγησε στην απόφαση του δημάρχου να απαλλάξει τους φοιτητές από την εξεύρεση πόρων για τις αμοιβές του ακαδημαϊκού προσωπικού, αναλαμβάνοντας ο ίδιος αυτό το καθήκον.

Ακολουθεί η παραχώρηση προνομίων και οι φοροαπαλλαγές. Την ίδια τακτική θα ακολουθήσουν και οι άλλες πόλεις, άλλοτε ειρηνικά και άλλοτε ως προϊόν συγκρούσεων μεταξύ καθηγητών-φοιτητών και εξουσίας. Η σύνδεση του Πανεπιστημίου με την τοπική εξουσία, αλλά και με το εκκλησιαστικό κατεστημένο μεταμορφώνουν σταδιακά το Πανεπιστήμιο από ανεξάρτητη universitas σε εξαρτημένο θύλακα άσκησης πολιτικής εξουσίας.

2. Οργάνωση και λειτουργία του πανεπιστημίου της Μπολόνια

Τα χαρακτηριστικά του πρώτου Πανεπιστημίου της Μπολόνια που αρχικά είχε ένα τμήμα, αυτό των Νομικών Σπουδών, ερχόταν να καλύψει τις ανάγκες αφενός της κοσμικής κοινωνίας που αναπτυσσόταν εντός των μεγάλων πόλεων, και αφετέρου τον απεγκλωβισμό από τον ασφυκτικό έλεγχο της υπερεθνικής και κυρίαρχης εκκλησιαστικής εξουσίας. Η ένταξη του Ρωμαϊκού Δικαίου στο πρόγραμμα σπουδών, (αντικείμενο που δίδασκε ο επιφανής για την εποχή

καθηγητής Imerius, στην Μπολόνια την περίοδο 1116-1140), αποτέλεσε πόλο έλξης των νέων, αλλά και των ενηλίκων προκειμένου να εντυφώσουν στο γνωστικό αυτό αντικείμενο.

Αυτό το πρώτο μεσαιωνικό Πανεπιστήμιο χαρακτηρίζεται από τους μελετητές του πανεπιστημιακού θεσμού, ως Πανεπιστήμιο των φοιτητών, αφού οι φοιτητικές ενώσεις (nationes) (Τοσκανική, Λομβαρδική, ρωμαϊκή και η πέραν των Άλπεων) συγκροτούν τις νέες μορφές οργάνωσης του νέου θεσμού, στον οποίο έμελλε να κληροδοτήσουν και το ιστορικό του όνομα Universitas⁷. Οι φοιτητικές ενώσεις ήταν τα κυρίαρχα όργανα. Εξέλεγαν τον πρύτανη (Rector) με άμεση ψηφοφορία. Οι αρμοδιότητες του πρύτανη-φοιτητή ήταν προσδιορισμένες σε καταστατικό, το οποίο αφορούσε διδάσκοντες και διδασκόμενους. Επίσης, ο πρύτανης είχε αρμοδιότητες να συνεργάζεται με τον τοπικό δημοτικό άρχοντα σε θέματα που αφορούσαν στον έλεγχο των ιδιοκτητών των σπιτιών που έμεναν οι φοιτητές, καθώς και στο κύκλωμα αντιγραφής και κυκλοφορίας βιβλίων⁸. Οι φοιτητές επίσης στο καταστατικό τους όριζαν εκτός από τα μαθήματα, τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους και τις ώρες διδασκαλίας

Οι καθηγητές ήταν απλώς εργαζόμενοι και δεν έπαιζαν ρόλο στην οργάνωση και λειτουργία του Πανεπιστημίου. Σέβονταν το καταστατικό των φοιτητών, ορκίζονταν υπακοή στον φοιτητή/πρύτανη ο οποίος ήταν υπεύθυνος για αυτούς. Εκλέγονταν ή έχαναν τη θέση τους από τις φοιτητικές ενώσεις, αφού αυτές ήταν οι εργοδότες τους. Ο μισθός τους αποτελούσε επίσης αποτέλεσμα συμφωνίας του καθηγητή με τον πρύτανη-φοιτητή, μέχρι τον 14ο αιώνα, οπότε η πόλη πλήρωνε και διόριζε τους πανεπιστημιακούς δασκάλους. Τα μαθήματα και το περιεχόμενο των σπουδών, ορίζονταν επίσης από τους φοιτητές, οι οποίοι σε κάποιες περιπτώσεις παρέδιδαν και μαθήματα. Στο καταστατικό περιγράφονται οι όροι που έπρεπε οι καθηγητές να ικανοποιούν: *αν ο καθηγητής συνέχιζε το μάθημα πέραν της καθορισμένης ώρας οι φοιτητές είχαν δικαίωμα να εγκαταλείψουν το χώρο. Αν ο καθηγητής παρέλειπε ένα κεφάλαιο πλήρωνε πρόστιμο*⁹. Στο καταστατικό επίσης περιγράφονταν και άλλες αρμοδιότητες των καθηγητών πέραν των διδακτικών τους καθηκόντων. Αν και για τους καθηγητές υπήρχαν ιδιαίτερα αυστηροί όροι δεν ίσχυε το ίδιο και για τους φοιτητές οι οποίοι συχνά επιδίδονταν σε τρυφλή ζωή σκανδαλίζοντας τα ήθη των πόλεων.

Τα μεσαιωνικά Πανεπιστήμια αποκτώντας σταδιακά αίγλη και κυρίως διεκδικώντας τη θέση τους μέσα στο κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι της εποχής, εξελίχθηκαν διαφορετικά. Οι συγκρούσεις με το εκκλησιαστικό κατεστημένο που έβλεπε ως απειλή την πνευματική απελευθέρωση από τα στενά θεολογικά

7 Ρήγος, Α., (2000). "Πανεπιστήμιο. Ιδεολογικός ρόλος και λόγος. Από τον Μεσαίωνα στη Νεωτερικότητα". Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης, σελ. 49.

8 Ρήγος, Α., (2000). "Πανεπιστήμιο. Ιδεολογικός ρόλος και λόγος. Από τον Μεσαίωνα στη Νεωτερικότητα". Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης, σελ. 52

9 Ρήγος, Α., (2000). "Πανεπιστήμιο. Ιδεολογικός ρόλος και λόγος. Από τον Μεσαίωνα στη Νεωτερικότητα". Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης, σελ. 53

πρότυπα και την αμφισβήτηση της καθεστηκυίας εκκλησιαστικής ιδεολογίας, θα οδηγήσουν στην μετεξέλιξη του θεσμού. Μάλιστα στην περίπτωση του Παρισιού, οι διωγμοί καθηγητών και φοιτητών θα οδηγήσουν μια μεγάλη ομάδα καθηγητών του Πανεπιστημίου να μετακινηθεί προς την Αγγλία, οπότε και ιδρύονται τα Πανεπιστήμια της Οξφόρδης και του Καίμπριτζ. Η Γαλλική Επανάσταση και οι ναπολεόντειοι πόλεμοι αλλά και η Βιομηχανική Επανάσταση στη συνέχεια, θα αλλάξουν εκ βάθρων τη δομή και τη λειτουργία των Πανεπιστημίων.

3. “Αθηναϊκό” το αρχαιότερο Πανεπιστήμιο

Η αντίληψη ότι ο θεσμός του Πανεπιστημίου αποτελεί προϊόν της μεσαιωνικής αστικοποίησης θα μπορούσε να ερμηνευτεί και ως μια ακόμη ερευνητική προσέγγιση του ευρωπαϊκού χώρου για τις ιστορικές του καταβολές πέραν από την εκκλησιαστική ή πολεμική ιστορία. Ωστόσο τα πρώτα πανεπιστήμια του 11ου, του 12ου και 13ου αιώνα φέρουν διαφορετικά χαρακτηριστικά από αυτό που σήμερα θεωρούμε και αποδεχόμαστε ως πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Τα πανεπιστημιακά ιδεατά πρότυπα με βασικότερα το γερμανικό-χουμπολτιανό και το γαλλικό, προϊόντα του 19ου αιώνα, διαφέρουν σημαντικά από τα μεσαιωνικά πανεπιστήμια σε όλα τα επίπεδα: πολιτική και ιδεολογική ταυτότητα, δομή, οργάνωση και λειτουργία, πρόγραμμα σπουδών.

Υπάρχει όμως και μια άλλη όψη της ιστορίας του πανεπιστημιακού θεσμού που έρχεται να αμφισβητήσει την αντίληψη των μεσαιωνικών Πανεπιστημίων ως των πρώτων ιδρυμάτων Ανώτατης Εκπαίδευσης. Είναι αυτή που υποστηρίζει ότι το αρχαιότερο Πανεπιστήμιο ιδρύθηκε στην Αθήνα τον 2ο μ.Χ. αιώνα, από τον ρωμαίο Αυτοκράτορα Μάρκο Αυρήλιο (161-180 μ.Χ.)¹⁰. Η αναφορά στο συγκεκριμένο ίδρυμα το οποίο λειτούργησε παράλληλα με τις φιλοσοφικές σχολές του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, τους Κήπους του Επίκουρου και τη Στοά του Ζήνωνος, καθώς και τις ρητορικές σχολές, εστιάζεται στον δημόσιο χαρακτήρα του νέου ιδρύματος, ενώ οι προαναφερθείσες μεσαιωνικές πανεπιστημιακές σχολές ήταν ιδιωτικές. Ο Μάρκος Αυρήλιος ο τελευταίος ίσως εκπρόσωπος του αρχαίου κόσμου έχοντας λάβει αξιολογή παιδεία με δασκάλους τον ρήτορα Φρόντωνα (Fronto) και τον Έλληνα σοφιστή Ηρώδη τον Αττικό, φιλοδοξεί να κάνει την Αθήνα το πνευματικό κέντρο του ρωμαϊκού κόσμου.

Το Πανεπιστήμιο της Αθήνας¹¹ την εποχή του Μάρκου Αυρηλίου διαθέτει πέντε (5) έδρες-θρόνους: τη σοφιστική σχολή (με δύο θρόνους. Τον ένα μισθοδοτούσε η πόλις των Αθηνών και λεγόταν πολιτικός και τον άλλο το αυτοκρατορικό ταμείο οπότε και ονομαζόταν βασιλείος θρόνος) και τέσσερις

10 Οι αναφορές πηγάζουν από το άρθρο του Θεόδωρου Χ. Σαδικάκη (1996-1997). «Το αρχαιότερο στον κόσμο Πανεπιστήμιο» στο Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών τ. ΛΑ', σ. 35-50

11 Ο όρος «Πανεπιστήμιο», εδώ χρησιμοποιείται αναχρονιστικά, ωστόσο η οργάνωση η δομή και η λειτουργία του ιδρύματος συγκεντρώνει τα στοιχεία που επιτρέπουν τη χρήση του όρου.

σχολές φιλοσοφίας. Στις σχολές φιλοσοφίας υπήχθησαν και οι λοιποί κλάδοι της μαθήσεως. Στη σοφιστική σχολή εκτός της ρητορικής εδιδάσκοντο η νομική και η πολιτική επιστήμη, η φιλολογία και η ιστορία, ενώ στις φιλοσοφικές, εκτός από τη φιλοσοφία, τα μαθηματικά, η γεωμετρία, και η αστρονομία. Η επιλογή των πρώτων καθηγητών ανατέθηκε από τον αυτοκράτορα στο δάσκαλό του Ηρώδη τον Αττικό, τον οποίο όρισε και Επιστάτη του ιδρύματος. Αργότερα ο ρόλος αυτός ανατέθηκε σε ειδική επιτροπή Αθηναίων πολιτών, με τον τελικό λόγο να διατηρεί η Ρωμαϊκή διοίκηση. Η θέση του καθηγητή, «Προεστώτος της νεότητας» ήταν περιζήτητος για πολλούς λόγους: υψηλές αποδοχές, κοινωνική αίγλη και κύρος, ατέλεια από δημοτικούς και δημόσιους φόρους, απαλλαγή από πολυδάπανες λειτουργίες, προοπτική για άλλα υψηλά δημόσια αξιώματα.

Οι φοιτητές εισάγονταν στο πανεπιστήμιο κατά το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας τους και οι σπουδές διαρκούσαν τέσσερα με πέντε χρόνια, ενίοτε και οχτώ. Η εκπαίδευση τους ήταν μακρά και επίπονη¹² με προφορικά και γραπτά προγυμνάσματα ενώ την τελευταία φάση της εκπαιδευσεώς των αποτελούσε η επίδειξις της ρητορικής τους ικανότητας επί δικανικών ή παραινετικών υποθέσεων¹³. Στα χρόνια λειτουργίας του το Αθηναϊκό Πανεπιστήμιο απέκτησε τεράστια φήμη ώστε να συρρέουν εκατοντάδες φοιτητές από όλα τα μέρη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, μεταμορφώνοντας την πόλη των Αθηνών σε μια ζώσα και ακμάζουσα οικονομικά πόλη. Οι βαρβαρικές όμως επιδρομές, την εποχή του Αλέξανδρου Σεβήρου (235 μ.Χ) οδήγησαν σε πολιτική και οικονομική κρίση τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, με αποτέλεσμα το ρωμαϊκό ταμείο να μην είναι σε θέση να καταβάλει τους μισθούς των καθηγητών. Για να συνεχίσει τη λειτουργία του το Αθηναϊκό Πανεπιστήμιο, οι σχολάρχες του Πανεπιστημίου χρησιμοποίησαν την περιουσία και τα κληροδοτήματα των σχολών των, ως και τα δίδακτρα των φοιτητών¹⁴. Επίσης, η πόλις των Αθηνών και οι εύποροι πολίτες βοήθησαν σημαντικά στη συνέχιση της λειτουργίας του. Αργότερα την εποχή του Διοκλητιανού (284-305) συνεχίστηκε η κρατική επιχορήγηση από το αυτοκρατορικό ταμείο, αφού οι απόφοιτοι των Ανώτατων αυτών Σχολών στελέχωναν τον γραφειοκρατικό πλέον μηχανισμό διοίκησης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Γύρω στον 4ο αιώνα, παράλληλα με τους έμμισθους καθηγητές εμφανίζονται και οι άμισθοι, οι οποίοι συνεπικουρούν το έργο των καθηγητών και στις περισσότερες περιπτώσεις τους διαδέχονται. Ενδιαφέρον επίσης έχει η διαδικασία εκλογής του καθηγητή της Σοφιστικής, της έδρας που εξακολουθούσε να έχει τα πρωτεία. Συγκεντρώνονταν αρχικά οι έχοντες τα περισσότερα προσόντα και στη συνέχεια επιλεγόταν ο ικανότερος. Η τελική αυτή επιλογή γινόταν στο

12 Τα στοιχεία αφορούν την έδρα της σοφιστικής

13 Χ. Σαδικάκη (1996-1997). «Το αρχαιότερο στον κόσμο Πανεπιστήμιο» στο Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών τ. ΛΑ', σελ. 39

14 Χ. Σαδικάκη (1996-1997). «Το αρχαιότερο στον κόσμο Πανεπιστήμιο» στο Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών τ. ΛΑ', σελ. 40

θέατρο του Διονύσου ενώπιον πολυπληθούς ακροατηρίου, όπου οι υποψήφιοι εκφωνούσαν επιδεικτικό λόγο. Τόσο τα προνόμια, όσο και το κύρος της θέσης οδήγησαν σε *σκληρό ανταγωνισμό μεταξύ των υποψηφίων, τους οποίους πολλές φορές χώριζε εμπαθής έχθρα*¹⁵.

Ως προς τους φοιτητές, αυτοί οργανώνονταν σε συλλόγους που ονομάζονταν χοροί, με βάση την καταγωγή τους. Έπαιρναν μέρος κατά την εκλογή των καθηγητών, και συνήθως ακολουθούσαν έναν καθηγητή, συνήθως συμπατριώτη τους. Οι αντιθέσεις των καθηγητών μεταφέρονταν και στους φοιτητές. Ξεσπούσαν συχνά ταραχές μεταξύ των φοιτητικών ομάδων, με ξυλοδαρμούς ή επιθέσεις κατά αφρούρητων κατοικιών και αγροκτημάτων¹⁶. Τα επεισόδια αυτά διατάρασσαν και την εύρυθμη λειτουργία του Πανεπιστημίου και της πόλης, ωστόσο γίνονταν ανεκτά από τους πολίτες εξαιτίας της οικονομικής ευημερίας που προσέφεραν στην Αθήνα, οι γόνοι κυρίως των πλουσίων βυζαντινών οικογενειών. Οι νέοι φοιτητές που έρχονταν να φοιτήσουν συνήθως συνοδεύονταν από κάποιον συγγενή τους, *διότι οι παλαιοί φοιτητές προκειμένου να εξασφαλίσουν ακροατήριο για τους καθηγητές των, αλλά και για να στρατολογήσουν νέα μέλη για τους συλλόγους των, κατελάμβαναν τις εισόδους της πόλεως και με την πειθώ ή τη βία υποχρέωναν τους νεήλυδες να γίνουν μέλη του συλλόγου τους*¹⁷. Όσο για τη φοίτηση γυναικών, αποτελούσε επίσης έναν νεωτερισμό του Αθηναϊκού Πανεπιστημίου. Οι φοιτήτριες ήσαν στην πλειοψηφία τους κόρες καθηγητών. Μεταξύ αυτών αναφέρεται η Αθηναΐς- Ευδοκία, κόρη του καθηγητή Λεοντίου, η οποία μετά το γάμο της με τον βυζαντινό αυτοκράτορα Θεοδόσιο Β΄ τον μικρό (425 μ.Χ) αναδιοργάνωσε το ανώτατο εκπαιδευτήριο της Κωνσταντινούπολης στα πρότυπα του Αθηναϊκού Πανεπιστημίου, το οποίο μετονομάστηκε έκτοτε *Πανδιδακτήριο*. Η ίδια εισήγαγε τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας και της Ρητορικής¹⁸. Άλλες γνωστές φοιτήτριες της εποχής ήταν η Ασκληπιογένεια, κόρη του καθηγητή Πλούταρχου, αλλά και η Υπατία η κόρη του καθηγητή Θέωνος από την Αλεξάνδρεια.

Το Ανώτατο αυτό ίδρυμα, έπαψε να λειτουργεί το 529 μ.Χ. με εντολή του Ιουστινιανού. Η περιουσία δε του ιδρύματος δεσμεύτηκε υπέρ του αυτοκρατορικού θρόνου και η πόλις των Αθηνών έκτοτε εξαιτίας κυρίως του γεγονότος αυτού υποβιάσθηκε σε μια απλή επαρχιακή πόλη. Όμως, η δομή του Αθηναϊκού Πανεπιστημίου, ο δημόσιος χαρακτήρας του, η διάκριση των εδρών, η διαδικασία εκλογής των καθηγητών του, το πρόγραμμα και η διάρκεια των σπουδών, παραπέμπουν πολύ περισσότερο στα σύγχρονα πανεπιστημιακά

15 X. Σαδικάκη (1996-1997). «Το αρχαιότερο στον κόσμο Πανεπιστήμιο» στο Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών τ. ΑΑ΄, σελ. 41

16 X. Σαδικάκη (1996-1997). «Το αρχαιότερο στον κόσμο Πανεπιστήμιο» στο Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών τ. ΑΑ΄, σελ. 52

17 X. Σαδικάκη (1996-1997). «Το αρχαιότερο στον κόσμο Πανεπιστήμιο» στο Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών τ. ΑΑ΄, σελ. 42

18 X. Σαδικάκη (1996-1997). «Το αρχαιότερο στον κόσμο Πανεπιστήμιο» στο Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών τ. ΑΑ΄, σελ. 42-43

πρότυπα από ότι τα μεσαιωνικά πανεπιστήμια, των οποίων όχι μόνον το πρόγραμμα σπουδών, (trivium quatrivium) αλλά και η δομή λειτουργίας τους, ο χαρακτήρας τους, η διοίκησή τους, η χρηματοδότησή τους κ.ά. απέχουν μακράν από τα Πανεπιστήμια της νεωτερικότητας του 19^{ου} αι. και του 20ού αι. Ως εκ τούτου, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι το Αθηναϊκό Πανεπιστήμιο αποτελεί το αρχαιότερο πανεπιστήμιο. Οι οργανωσιακές του βάσεις συναντώνται στη συνέχεια στο γερμανικό πανεπιστημιακό πρότυπο, αυτό που ονομάστηκε χουμπολτιανό.

Επιτρέψτε μου στη συνέχεια μια πολύ περιληπτική ιστορική αλλά και δομική αναφορά στο ιδεατό αυτό πανεπιστημιακό πρότυπο που σήμερα εφαρμόζεται σχεδόν σε όλα τα ανώτατα πανεπιστημιακά ιδρύματα ανά τον κόσμο.

4. Το “Χουμπολτιανό” ιδεατό πρότυπο

Οι ναπολεόντιοι πόλεμοι που ακολούθησαν τη Γαλλική Επανάσταση έφεραν μαζί τους την αμφισβήτηση των κατεστημένων δομών και στο χώρο της εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα για την Ανώτατη εκπαίδευση και την πανεπιστημιακή λειτουργία η οποία είχε εκπέσει σε μια άκρως συντηρητική, ημι-φεουδαρχική δομή έχοντας ως κεντρικό σκοπό τη διατήρηση της ‘έννομης τάξης’. Για την ηττημένη Πρωσία η απώλεια των εδαφών θα στρέψει το πολιτικό ενδιαφέρον σε άλλο πεδίο. Το 1806 ο ηττημένος αυτοκράτορας της Πρωσίας *διεκήρυξε, πως ό,τι χάθηκε στο πεδίο των υλικών και εδαφικών καταστροφών έπρεπε να διεκδικηθεί στο πεδίο του πνεύματος και του πολιτισμού. Και μέσα σ’ αυτόν το πνεύμα ανέθεσε το Υπουργείο Παιδείας στον γνωστό Γλωσσολόγο, Φιλόσοφο και διανοούμενο W. von Humboldt*¹⁹. Αν και βραχύβια η θητεία του, μόλις δύο χρόνια, το πνεύμα και οι αλλαγές που επέφερε στην εκπαιδευτική φιλοσοφία θα αποτελέσουν τις βασικές δομές μια νέας αντίληψης στον χώρο της εκπαίδευσης και του ρόλου της εντός του πολιτικού και κοινωνικού συστήματος. Οπαδός του «Νέο-ανθρωπισμού», ιδεολογικής τάσης που είχε εισχωρήσει στη γερμανική διάνοηση, είχε ως αφετηρία τη σπουδή των Κλασικών Γραμμάτων. Το 1809 το νεοσύστατο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου θα θεμελιωθεί πάνω στις αρχές του W. von Humboldt. *Δεν θα στοχεύει στο στενό επαγγελματισμό των φοιτητών του. Αντίθετα αποτελεί επαγγελματικό ίδρυμα στο οποίο καμία περιοχή της γνώσης δεν αποκλείεται από την έρευνα και τη διδασκαλία... Τα Πανεπιστήμια πρέπει να δίνουν έμφαση στην έρευνα και την προαγωγή της νέας γνώσης. Η ιδέα της παραγωγής της νέας γνώσης μέσα από την αφιλοκερδή επιστημονική έρευνα, μπορεί να υλοποιηθεί μόνο μέσα σε ένα ίδρυμα όπου επικρατεί η οικονομική ανεξαρτησία.*²⁰ Ακαδημαϊκή ελευθερία και ανεξαρτησία στη διοίκηση, ελευθερία έρευνας και

19 Ι.Ε.Πυργιωτάκη, Το πανεπιστήμιο των αξιών: η πρόταση και η κληρονομιά του Wilhelm von Humboldt και η θέση της στον σύγχρονο κόσμο, στο «ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ» επιθεώρηση πολιτικής και ηθικής θεωρίας, τεύχ. 13, Φθινόπωρο-Χειμώνας 2004, σελ.1-17,
20 Ράσης, Σ., (2004). Τα πανεπιστήμια χθες και σήμερα. Συμβολή στην ιστορία της εκπαίδευσης: Η αγγλοσαξονική εμπειρία, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης, σελ.140-142

διδασκαλίας, είναι οι βασικές αρχές που εισάγονται από τον Humboldt, και βέβαια προκαλούν τις αντιδράσεις του κατεστημένου.

Τα Πανεπιστήμια σύμφωνα με το πρότυπο αυτό *καλούνται να μετασηματιστούν σε εκπαιδευτικά ιδρύματα γενικής και επιστημονικής μόρφωσης που δεν αποκλείουν καμιά περιοχή της γνώσης από το Πρόγραμμα σπουδών τους, δε συρρικνώνουν το έργο τους στη μονόδρομη μεταβίβασή της από τον καθηγητή στο φοιτητή και δεν αγνοούν την καθαρή επιστημονική έρευνα ως παράγοντα ισάξιας σημασίας με τη διδασκαλία.*²¹

5. Κριτική θεώρηση- Συμπεράσματα

Ο δημόσιος χαρακτήρας, οι έδρες και τα επιστημονικά πεδία, η έμφαση στην έρευνα και την ελευθερία, η ανεξαρτησία της επιστήμης από την εκκλησία και το πολιτικό κατεστημένο, η ελευθερία της διδασκαλίας και η αυτοδιοίκηση θα αποτελέσουν τη βάση για την αναθεώρηση των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων τόσο στον ευρωπαϊκό χώρο όσο και στις ΗΠΑ που το πνεύμα του χουμπολτιανού προτύπου ταιριάζει περισσότερο στο νέο και καινούργιο που αναδύεται στην αμερικανική κοινωνία.

Κάνοντας μια κριτική αποτίμηση θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε πως το χουμπολτιανό πανεπιστημιακό πρότυπο του 19^{ου}, του 20^{ου} και του 21^{ου} αιώνα μοιάζει πολύ περισσότερο με το Αθηναϊκό Πανεπιστήμιο του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα παρά με τα μεσαιωνικά ανώτατα ιδρύματα. Ως προς τον δημόσιο χαρακτήρα, το ρόλο και το ενδιαφέρον της εξουσίας για την οργάνωση τη χρηματοδότηση και την αποστολή του, τις έδρες και τα επιστημονικά πεδία τις λειτουργικές οργανωτικές δομές, αλλά και την ανεξαρτησία της γνώσης, το Αθηναϊκό Πανεπιστήμιο αποτελεί την μήτρα της δικής μας θεώρησης για την τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Η αντίληψη της μεσαιωνικής καταγωγής της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μοιάζει να υποβαθμίζει, αν όχι να αγνοεί την αρχαιοελληνική και ρωμαϊκή κληρονομιά στη θεμελίωση των επιστημών, εντός οργανωσιακών δομών με δημόσιο χαρακτήρα και πολιτική φιλοσοφία. Το μεσαιωνικό πανεπιστήμιο των φοιτητών, το αγκιστρωμένο στη συνέχεια στο εκκλησιαστικό και πολιτικό κατεστημένο, απέχει από την αντίληψη της κοσμικής και κοινωνικής αποστολής του πανεπιστημίου, βασικές αρχές της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας και του νέο-ανθρωπισμού που μέσω του διαφωτισμού εμπνέει το σύγχρονο πανεπιστημιακό πρότυπο.

Το Αθηναϊκό Πανεπιστήμιο αποτελεί το πρώτο ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα πάνω στο οποίο στηρίχθηκαν τα σύγχρονα χουμπολτιανά Πανεπιστήμια ανά τον κόσμο. Οφείλουμε να αναδείξουμε στην θέση που του αξίζει αυτό το πρώτο δημόσιο ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα, το Αθηναϊκό Πανεπιστήμιο ως το πρώτο και αρχαιότερο ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα. Και όχι μόνο για την

---

21 Ράσης, Σ., (2010) *Το ακαδημαϊκό επάγγελμα: από τη λογιισύνη στην εμπορευματοποίησή της*, Το βήμα των κοινωνικών επιστημών, τεύχος 59, τόμος ΙΕ σελ 7-39)

αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας. Σήμερα που η συζήτηση για το ρόλο και την αποστολή της Ανώτατης Εκπαίδευσης γίνεται με βάση οικονομικούς δείκτες, σήμερα που η επιστημονική σπουδή αποκτά ισοτιμίες, που το δημόσιο αγαθό της εκπαίδευσης αντιμετωπίζεται ως καταναλωτικό προϊόν με παρόχους εκπαίδευσης, αρκεί να στρέψει κανείς τη ματιά του στις θεμελιώδεις αρχές και αξίες, που τόσο το Αθηναϊκό όσο και το Χουμπολτιανό πρότυπο ανέδειξαν: Τον άνθρωπο, τον ανθρωπισμό και το ιδεώδες του ελεύθερα στοχαζόμενου ανθρώπου.

Βιβλιογραφία

- Ματθαίου, Δ., (2001). Το Πανεπιστήμιο στην Εποχή της Ύστερης Νεωτερικότητας, Συγκριτική Μελέτη της Ιδεολογικής και Θεσμικής Μεταλλαγής του, Αθήνα
- Μπενβενίστε, Ρ., (1987). Τα μεσαιωνικά Πανεπιστήμια, Κοινωνικές όψεις και πολιτικός ρόλος. Στο: *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου με τίτλο: Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική διάσταση και Προοπτικές. Αθήνα 21-25 Σεπτεμβρίου 1987.* τ. α΄. Εκδόσεις: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς (19) Αθήνα 1989.
- Πυργιωτάκης, Ι.Ε., (2004). Το πανεπιστήμιο των αξιών: η πρόταση και η κληρονομιά του Wilhelm von Humboldt και η θέση της στον σύγχρονο κόσμο, στο «*ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ*» επιθεώρηση πολιτικής και ηθικής θεωρίας, τεύχ. 13, Φθινόπωρο-Χειμώνας 2004, 1-17
- Ράσης, Σ., (2010). Το ακαδημαϊκό επάγγελμα: από τη λογιουσύννη στην εμπορευματοποίησή της, Το βήμα των κοινωνικών επιστημών, τεύχος 59, τόμος ΙΕ σελ 7-39)
- Ράσης, Σ., (2004). Τα πανεπιστήμια χθες και σήμερα. Συμβολή στην ιστορία της εκπαίδευσης: Η αγγλοσαξονική εμπειρία, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης
- Ρήγος, Α., (2000). "Πανεπιστήμιο. Ιδεολογικός ρόλος και λόγος. Από τον Μεσαίωνα στη Νεωτερικότητα". Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης
- Σαδικάκης, Χ., (1996-1997). «Το αρχαιότερο στον κόσμο Πανεπιστήμιο» στο Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών τ. ΛΑ΄ σ. 35-50 Σαδικάκης

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο **Εμμανουήλ Φυριππής** είναι Ομότιμος Καθηγητής του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Αλεξιάδου Αναστασία – Σοφία

Αλήθεια και Πολιτική στον Αριστοτέλη και στη Hannah Arendt

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η εξέταση της σχέσης ανάμεσα στην Αλήθεια και την Πολιτική κατά τον Αριστοτέλη και την Hannah Arendt. Κατά τον Αριστοτέλη, ο ιδεώδης πολιτικός πρέπει να καθοδηγείται μόνο από την αλήθεια. Στην πολιτική φαινομενολογία της Arendt η συζήτηση αναφορικά με την σχέση αλήθειας και πολιτικής είναι μακροχρόνια και περίπλοκη. Τα ψεύδη, σύμφωνα με την Arendt, ανέκαθεν θεωρούνταν απαραίτητα και απολύτως δικαιολογημένα εργαλεία στην πολιτική. Παρ' όλα αυτά στη σημερινή εποχή η αλήθεια στην πολιτική σταδιακά υπονομεύεται από την πολιτική μετα-αλήθεια. Συνεπώς, η αναζήτηση της αλήθειας στην πολιτική δεν συνιστά απλώς ζητούμενο, αλλά σημείο αναφοράς για την σχέση πολιτικών και κοινωνίας πέρα από κάθε πολιτική πεποίθηση.

Λέξεις-κλειδιά: Αριστοτέλης, Hannah Arendt, Αλήθεια, Ψεύδη, Πολιτική, Μετα-αλήθεια

Aristotle and Hannah Arendt on Truth and Politics

Abstract

In the present paper we examine the nexus between Truth and Politics in Aristotle and in Hannah Arendt. Accordingly, Aristotle considers that the ideal politician should be guided only by the truth. In Arendt's political phenomenology, the debate about truth and politics is both long-standing and complicated. Lies, according to Arendt, have always been considered as significant and justifiable tools for politics. Nowadays, however, truth in politics is gradually undermined by the post-truth politics. Therefore, the quest for truth in politics not only constitutes a necessary treaty, but also a reference point for the relationship between politicians and society, beyond any political belief.

Keywords: Aristotle, Hannah Arendt, Truth, Lies, Politics, Post-truth.

1. Εισαγωγή

Σε μια εποχή, κατά την οποία η αλήθεια στην πολιτική συνοδεύεται από ποικίλες αντιφάσεις, αυταπάτες, αντικρουόμενες ανάγκες και προσδοκίες πολιτών και πολιτικών, η αναζήτησή της στην πολιτική συνιστά όχι μόνο αναγκαία συνθήκη και σημείο αναφοράς για την σχέση των πολιτικών με την κοινωνία, αλλά και εμφανικό ζητούμενο από ολόκληρη την κοινωνία, πέραν πολιτικών πεποιθήσεων. Είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι στην πολιτική υπάρχει διαχρονική διαστρέβλωση της αλήθειας με αρνητικές συνέπειες για την κοινωνία. Αυτή η διαπίστωση έχει ενίοτε εγγενείς δυσκολίες, ωστόσο μακροπρόθεσμα θα έχει θετική αποτίμηση για την κοινωνία, ενώ παράλληλα θα λειτουργήσει αρνητικά για τα συμφέροντα (οικονομικά, πολιτικά κλπ.) εκείνων που τείνουν να αποποιούνται της αλήθειας στην πολιτική τους. Κεντρικό ζήτημα της μελέτης αυτής είναι η αναζήτηση της σχέσης αλήθειας και πολιτικής σε μια ηγετική μορφή της φιλοσοφίας, τον Αριστοτέλη και σε μια από τις σημαντικότερες πολιτικές φιλοσόφους του 20^{ου} αιώνα, τη Hannah Arendt. Επιπλέον, στο πλαίσιο της διερεύνησης της σχέσης αλήθειας και πολιτικής, θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα εάν σήμερα επικρατεί η αλήθεια στην πολιτική ή η πολιτική μετα-αλήθεια.

2. Σκοπός της εργασίας

Η αλήθεια στην πολιτική συνιστά διαχρονικό ζήτημα που σχετίζεται άμεσα με το επίπεδο λειτουργίας της δημοκρατίας και κατ' επέκταση έχει αντίκτυπο στην κοινωνία. Η αλήθεια στην πολιτική συνιστά ένα απαραίτητο θεμέλιο κάθε δημοκρατικής κοινωνίας, του οποίου ορισμένες φορές διακυβεύεται η σημασία του, μέσω της επικράτησης μορφών που μεταστρέφουν την αλήθεια και

οδηγούν στην επικράτηση μιας μορφής αλήθειας ανάλογης με τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις της εκάστοτε πολιτικής εξουσίας. Αναμφισβήτητα, τέτοιου είδους φαινόμενα υποβαθμίζουν την ποιότητα και την εν γένει λειτουργία της δημοκρατίας και απαξιώνουν την ανθρώπινη υπόσταση.

Εν προκειμένω, η παρούσα εργασία αποσκοπεί να αναδείξει τη σημασία της αλήθειας στην πολιτική και την δυναμική της διασύνδεσής τους, εστιάζοντας στις θέσεις και τις απόψεις δυο διαχρονικά ηγετικών μορφών της φιλοσοφίας, του Αριστοτέλη και της Hannah Arendt. Στο πλαίσιο της διερεύνησης αυτής της σχέσης, αναδεικνύουμε ένα άκρως επίκαιρο ζήτημα στη σημερινή εποχή, της μετα-αλήθειας στην πολιτική που συνιστά τροχοπέδη για τη δημοκρατία.

3. Πολιτική Τέχνη και Αλήθεια στον Αριστοτέλη

Για τον Αριστοτέλη, όπως άλλωστε και για εμάς σήμερα, το διάνοημα ότι η ευτυχία, η ευδαιμονία του ανθρώπου και κατ' επέκταση η ίδια του η ζωή δεν του ανήκουν, αλλά πρέπει να θυσιαστούν δήθεν για το καλό του κοινωνικού συνόλου στο βωμό πολιτικών συμφερόντων, είναι εντελώς ξένο. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, στόχος της πολιτικής θα πρέπει να είναι η πνευματική και ηθική εξύψωση του ανθρώπου – πολίτη και όχι η εξαθλίωση και καταβράθρωση του.¹ Θεωρεί την πολιτική, κυρίαρχη όλων των υπόλοιπων τεχνών, χαρακτηρίζοντας την μάλιστα «αρχιτεκτονική».² Γιατί, όμως επέλεξε τον όρο «αρχιτεκτονική»; Την απάντηση τη δίνει ο ίδιος, όταν αναφέρεται στα διαφορετικά είδη γνώσης ή στις διαφορετικές ανθρώπινες δεξιότητες. Ισχυρίζεται ότι όποιος αναζητά σε κάθε γνώση ένα αποτέλεσμα διαφορετικό και συγχρόνως απαιτεί, κάθε γνώση που λαμβάνει, να είναι χρήσιμη, αγνοεί πλήρως πόσο μεγάλη διαφορά υπάρχει ανάμεσα στο αγαθό και στο αναγκαίο.³ Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, υπάρχει διαφορά ανάμεσα στη γνώση ή στη δεξιότητα που δημιουργεί τα εργαλεία και τα αγαθά της ζωής και στη γνώση ή στη δεξιότητα που τα χρησιμοποιεί. Αυτή τη διαφορά ο Αριστοτέλης την αποκαλεί ανώτερη δεξιότητα ή γνώση «αρχιτεκτονική».⁴ Διερωτάται ποιος πρέπει να είναι ο στόχος της πολιτικής τέχνης, ποιο υπέρτατο καλό πρέπει να επιδιώκει η πολιτική τέχνη. Στόχος, λοιπόν της πολιτικής τέχνης πρέπει να είναι η ευδαιμονία, η ευτυχία, το ανώτερο αγαθό για τους ανθρώπους.⁵ Ως προς την επίτευξη της ευτυχισμένης ζωής, αξίζει

1 Düring, Ing. (1994), *Αριστοτέλης – Παρουσίαση και Ερμηνεία της Σκέψης του*, (μτφρ.) Π. Κοτζιά – Παντελή. Τ. Β'. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ.σ. 208-209.

Miller, F.D. (1995), *Nature, Justice and Rights in Aristotle's Politics*. Oxford: Clarendon Press, σ. 29.

2 Αριστοτέλης, (2005), *Ηθικά Νικομάχεια*, (μτφρ.) Α. Τσολάκη. Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοσυνεργατική, σ. 23.

3 Αριστοτέλης, (2005), *Ηθικά Νικομάχεια*, (μτφρ.) Α. Τσολάκη. Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοσυνεργατική, σ. 62.

4 Düring, Ing. (1994), *Αριστοτέλης – Παρουσίαση και Ερμηνεία της Σκέψης του*, (μτφρ.) Π. Κοτζιά – Παντελή. Τ. Β'. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ. σ.179-180.

5 Düring, Ing. (1994), *Αριστοτέλης – Παρουσίαση και Ερμηνεία της Σκέψης του*, (μτφρ.) Π. Κοτζιά – Παντελή. Τ. Β'. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ. 205.

5 Αριστοτέλης, (2005), *Ηθικά Νικομάχεια*, (μτφρ.) Α. Τσολάκη. Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοσυνεργατική, σ. 27.

να παρατηρήσουμε ότι στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη, η ζωή του ανθρώπου για να είναι ευτυχισμένη πρέπει να βασίζεται σε τρεις κατεξοχήν προτιμητέες αξίες, ήτοι τη φιλοσοφική γνώση, την ηθική αρετή και την ηδονή.⁶ Επομένως, η αριστοτελική ηθική θεμελιώνεται στην πρόταση ότι οι τρεις αυτές αξίες, ως σύνολο, δημιουργούν την ευδαιμονία.⁷

Ο άνθρωπος είναι από τη φύση του προικισμένος με την λογική ώστε να μπορεί να διακρίνει το καλό από το κακό, το δίκαιο από το άδικο, την αλήθεια από το ψεύδος, να αποφασίζει τι τελικά θα πράξει, εάν θα επιδιώξει την ευτυχία στη ζωή του, εάν θα αγωνιστεί για την αλήθεια, καταδικάζοντας το ψεύδος, καλείται επομένως να πάρει αποφάσεις, που είναι καίριες για την εξέλιξη της ζωής του. Ζει μια ζωή γεμάτη από αποφάσεις και διλήμματα. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι για να είναι κάποιος ενάρετος και ηθικός, είναι απαραίτητο να συντρέχουν οι κατάλληλες συνθήκες. Ένας άνθρωπος μπορεί να φτάσει στην τελειώσή του και να είναι ευδαίμων και ηθικός, μόνο εφόσον ζει σε μια καλά οργανωμένη πολιτική κοινότητα. Σ' αυτό το σημείο γίνεται εμφανής ο δεσμός της ηθικής με την πολιτική. Ο ρόλος της πολιτικής είναι να παρέχει στους πολίτες το κατάλληλο περιβάλλον προκειμένου αυτοί να ζουν ανθρώπινα, ηθικά και ενάρετα, δίνοντάς τους το κίνητρο να λαμβάνουν ενεργό μέρος στα πολιτικά δρώμενα.⁸ Άλλωστε, ο ίδιος ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει τον άνθρωπο «φύσει πολιτικόν ζῷον»⁹, θεωρώντας ότι η ανθρώπινη φύση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την συμμετοχή του ανθρώπου στα πολιτικά δρώμενα. Μάλιστα, ισχυρίζεται ότι κάθε μέλος της κοινωνίας, με την ιδιότητα του πολίτη, δεν θα πρέπει να εμπιστεύεται άκριτα την οποιαδήποτε επιχειρηματολογία των κυβερνώντων, για τον απλό λόγο ότι υπάρχει η πιθανότητα να τον εξαπατήσουν. Συγχρόνως, όμως θα πρέπει οι πολίτες να ασκούν σοβαρό έλεγχο στους κυβερνώντες, παρεμβαίνοντας όπου διαπιστώνουν ότι οι πράξεις των πολιτικών δεν συμβαδίζουν με όσα τους υποσχέθηκαν.¹⁰ Ο Αριστοτέλης ήταν υπέρμαχος της άποψης ότι ο λαός σε μια δημοκρατία δίκαια θα πρέπει να απαιτεί μεταξύ άλλων, από όσους κατέχουν ανώτερα δημόσια αξιώματα να είναι πιστοί στο ισχύον πολίτευμα, να είναι σε θέση να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις τόσο

6 Αριστοτέλης, (2005), *Ηθικά Νικομάχεια*, (μτφρ.) Α. Τσολάκη. Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοσυνεργατική, σ. 47.

7 Düring, Ing. (1994), *Αριστοτέλης – Παρουσίαση και Ερμηνεία της Σκέψης του*, (μτφρ.) Π. Κοτζιά – Παντελή. Τ. Β'. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ. 206.

8 Düring, Ing. (1994), *Αριστοτέλης – Παρουσίαση και Ερμηνεία της Σκέψης του*, (μτφρ.) Π. Κοτζιά – Παντελή. Τ. Β'. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ. 208.

Miller, F.D., *Aristotle's Political Theory*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Στο: <https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/aristotle-politics/> (προσπελάστηκε στις 10/1/2018)

Taylor, Ch. (1995), «Politics». Στο: J. Barnes (επιμ.), *The Cambridge Companion to Aristotle*. Cambridge: Cambridge University Press, σ. σ. 233-238.

9 Αριστοτέλης, (2006): *Πολιτικά*. Βιβλία Ι – ΙΙ, (μτφρ.) Δ. Παπαδή. Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος, σ. 281.

10 Berger, Ben. (2009), «Political Theory, Political Science and the End of Civic Engagement». Στο: *Perspectives on Politics*, 7 (2), σ. σ. 335-350.

Düring, Ing. (1994), *Αριστοτέλης – Παρουσίαση και Ερμηνεία της Σκέψης του*, (μτφρ.) Π. Κοτζιά – Παντελή. Τ. Β'. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ. σ. 298-300.

του λαού όσο και της θέσης τους και να είναι πολιτικοί αμέμπτου ηθικής.¹¹ Στην πολιτική επομένως, οι άνθρωποι πρέπει να αγωνίζονται διαρκώς προκειμένου να είναι ενάρετοι, θεωρώντας την (την πολιτική) τον υπέρτατο σκοπό.¹² Στόχος του πραγματικά ηθικού πολιτικού πρέπει να είναι και οι συμπολίτες του να γίνουν ενάρετοι και να εφαρμόζουν το νόμο.¹³

Συγχρόνως, ο Σταγειρίτης φιλόσοφος αναγνώριζε ότι η πολιτική είναι ένας ατέρμονος αγώνας ανάμεσα στο λαό και τους πλούσιους. Θεωρούσε ασφαλέστερο εγγυητή για την σταθερότητα της κοινωνίας, την ύπαρξη μιας ισχυρής μεσαίας τάξης, καθώς με αυτόν τον τρόπο θα υπήρχε ισορροπία στον καταμερισμό των δυνάμεων. Ισχυριζόταν ότι όποιος αποκτά την πολιτική υπεροχή, ως έπαθλο κερδίζει την κυριαρχία του στην αντίπαλη μερίδα. Κατ' αυτόν, η κοινωνία χωρίζεται σε τρεις τάξεις: τους πλούσιους, την μεσαία τάξη και τους φτωχούς. Μια πολιτική κοινότητα στην οποία επικρατεί υπερβολικός πλούτος από τη μια και υπερβολική φτώχεια από την άλλη, δυο ακραίες καταστάσεις, είναι μια κοινωνία όχι ελεύθερων ανθρώπων, αλλά δούλων και δεσποτών, στην οποία κυριαρχούν ο φθόνος και η περιφρόνηση, χαρακτηριστικά που δεν παραπέμπουν σε μια ειρηνική πολιτική κοινωνία.¹⁴ Ενώ την ίδια στιγμή, η μεσαία τάξη είναι απαλλαγμένη από την αλαζονεία που χαρακτηρίζει τους πλούσιους και την ζήλεια και τον φθόνο που χαρακτηρίζει τους φτωχούς. Εφόσον τα μέλη της μεσαίας τάξης είναι όμοια και ίσα μεταξύ τους, δέχονται και να κυβερνούν και να κυβερνώνται. Αντίθετα, οι πλούσιοι απαιτούν να βρίσκονται διαρκώς στην εξουσία, αλλά ταυτόχρονα αποφεύγουν την ανάληψη πολιτικών ευθυνών, λόγω έλλειψης στοιχειωδών γνώσεων και ικανοτήτων. Με βάση λοιπόν, το παραπάνω πρότυπο διοίκησης, θα μπορούσε να υπάρχει μια σταθερή πολιτική διοίκηση, στην οποία η μεσαία τάξη είτε θα κυβερνούσε μόνη της είτε σε συνεργασία με κάποια από τις άλλες δυο κοινωνικές τάξεις, ώστε να είναι σε θέση να μετριάσει πιθανές υπερβολές των άλλων δυο τάξεων.¹⁵ Εκ των πραγμάτων όμως ένα τέτοιο πρότυπο διοίκησης δεν είναι εφικτό. Για ποιο λόγο; Γιατί οποιαδήποτε κοινωνική τάξη, φτωχοί ή πλούσιοι, κατακτήσουν την εξουσία, θα κυβερνούν με βάση το ίδιο όφελος και όχι το κοινό καλό. Όποια δηλαδή από τις δυο κοινωνικές τάξεις κατορθώσει να επιβληθεί στην αντίπαλή της, δεν εγκαθιδρύει ένα πολίτευμα το οποίο θα αποσκοπεί στο κοινό συμφέρον και στην ισότητα των πολιτών, αλλά θα επιβάλει ένα πολίτευμα, ως ανταμοιβή για την επικράτησή της, εγκαθιστώντας η μεν τη

11 Düring, Ing. (1994), Αριστοτέλης – Παρουσίαση και Ερμηνεία της Σκέψης του, (μτφρ.) Π. Κοτζιά – Παντελή. Τ. Β'. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ. 302.

12 Αριστοτέλης, (2005), *Ηθικά Νικομάχεια*, (μτφρ.) Α. Τσολάκη. Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοσυνεργατική, σ. 53.

13 Αριστοτέλης, (2005), *Ηθικά Νικομάχεια*, (μτφρ.) Α. Τσολάκη. Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοσυνεργατική, σ. σ. 66-67.

14 Αριστοτέλης, (2007), *Πολιτικά*. Βιβλία III-IV, (μτφρ.) Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου. Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος, σ. 287.

15 Αριστοτέλης, (2007), *Πολιτικά*. Βιβλία III-IV, (μτφρ.) Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου. Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος, σ. 289.

δημοκρατία, η δε την ολιγαρχία.¹⁶ Το αποτέλεσμα είναι ότι δεν υπάρχει ισότητα μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, αλλά ο κάθε ένας προσπαθεί να επιβληθεί στον άλλο, θεωρώντας ότι είναι ο μόνος τρόπος να αποφύγει να κυριαρχείται από τους άλλους, οδηγώντας το κράτος σε πολιτική αστάθεια, συγκρούσεις και τελικά σε αστικό πόλεμο. Προκειμένου μια πολιτική διοίκηση να έχει διάρκεια και σταθερότητα, θα πρέπει η ομάδα των ανθρώπων που θα διοικήσουν να είναι ανώτεροι τόσο ως προς την ποιότητα (παιδεία, ελευθερία, πλούτο, ευγενική καταγωγή) όσο και ως προς την ποσότητα (αριθμητική υπεροχή) συγκριτικά με εκείνους που αντιτίθενται.¹⁷

Αξιοσημείωτη είναι η θέση του Bismarck όταν στα 1867 υποστήριζε πως «η πολιτική είναι η τέχνη του εφικτού»¹⁸, αναφερόμενος βέβαια στα πολιτικά δρώμενα της εποχής του. Παρ' όλα αυτά, η θεωρία του Bismarck παρουσιάζει ομοιότητες με την συλλογιστική του Αριστοτέλη, όταν συζητά περί πολιτικής τέχνης σε επίπεδο αρχών, θέτοντας ερωτήματα όπως: Πώς μπορεί και πώς πρέπει να κυβερνάται ένα κράτος; Για τον Αριστοτέλη, υπέρμαχο της δημοκρατίας, το άριστο πολίτευμα είναι ένας συμβιβασμός, που σημαίνει ότι κάποιος πρέπει να ξεχωρίσει και να συνταιριάξει τα καλύτερα στοιχεία τόσο από τα ολιγαρχικά όσο και από τα δημοκρατικά καθεστώτα, να πετύχει δηλαδή την απαραίτητη ισορροπία, την ορθή μεσότητα, «...το μέσον λαμβάνειν...»¹⁹. Ό,τι ισχύει για τον άνθρωπο το ίδιο πρέπει να ισχύει και για το κράτος ως σύνολο, γιατί το πολίτευμα είναι μια μορφή ζωής για το κράτος.²⁰ Επιπλέον, ο Αριστοτέλης εκθέτοντας τα χαρακτηριστικά του ιδεώδους πολιτικού, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στα κατάλληλα εργαλεία που έχει στη διάθεσή του ένας πολιτικός και τα οποία πρέπει να γνωρίζει και να τα αξιοποιεί σωστά. Γνώμονας του ιδεώδους πολιτικού πρέπει να είναι η αλήθεια, ο ορθός και καθαρός λόγος, με τη βοήθεια των οποίων θα κρίνει ποιο είναι το δίκαιο, ποιο το σωστό και ποιο το αληθές. Ωστόσο, τίποτα από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω δεν θα είναι εφικτό, εάν ο ίδιος ο πολιτικός αγνοεί την απόλυτη αλήθεια, εάν δεν εκτιμήσει δηλαδή πραγματικά το ρόλο και τη θέση του, τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις του προς τους συμπολίτες του.²¹ Όταν

16 Αριστοτέλης, (2007), *Πολιτικά*. Βιβλία III-IV, (μτφρ.) Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου. Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος, σ. 293.

17 Αριστοτέλης, (2007), *Πολιτικά*. Βιβλία III-IV, (μτφρ.) Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου. Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος, σ. 295.

18 Von Poschinger, H. R. (1895-1899), *Fürst Bismarck: neue Tischgespräche und Interviews*- Vol. I. Stuttgart: Deutsche Verlags - Anstalt, σ. 248.

19 Αριστοτέλης, (2007), *Πολιτικά*. Βιβλία III-IV, (μτφρ.) Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου. Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος, σ. 275.

20 Αριστοτέλης, (2007), *Πολιτικά*. Βιβλία III-IV, (μτφρ.) Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου. Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος, σ. 284.

21 Aristotle, (2016), «*Protrepticus*». Στο: D. Hutchinson & M. R. Johnson (επιμ.) *Protrepticus or Exhortation to Philosophy (citations, fragments, paraphrases, and other evidence)*. Toronto: University of Toronto, σ. σ. 12-60. Εδώ: σ. σ. 64-65.

Αριστοτέλης, (1994), *Προτρεπτικός*. Στο: Ing. Düring (επιμ.) *Αριστοτέλης – Παρουσίαση και Ερμηνεία της Σκέψης του*. (μτφρ.) Κοτζιά – Παντελή. Τ. Β'. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ. σ. 181-183.

ο Αριστοτέλης αναφέρεται στη λέξη γνώμονες εννοεί ότι ο ιδανικός πολιτικός αντλεί τα πρότυπά του από την ίδια τη φύση, δηλαδή τα ίδια τα πράγματα, την πραγματικότητα, τις ίδιες πρώτες αρχές.²²

4. Αλήθεια, Ψεύδος και Πολιτική στη Hannah Arendt

Στην πολιτική φαινομενολογία της Hannah Arendt, η συζήτηση γύρω από την πολιτική και την αλήθεια είναι τόσο διαχρονική όσο και περίπλοκη. Κανείς ποτέ δεν αμφέβαλε ότι οι σχέσεις μεταξύ αλήθειας και πολιτικής είναι έντονα συγκρουσιακές. Για την Arendt η αλήθεια διακρίνεται σε δυο είδη, την αντικειμενική – θετική αλήθεια και την ορθολογική αλήθεια.²³ Κάθε ένα από αυτά τα δυο είδη είναι ασύμβατο με την πολιτική. Η ελευθερία και η δράση είναι η ουσία της πολιτικής, ενώ η αναγκαιότητα και η συνοχή είναι η ουσία της αλήθειας: «αποκαλούμε αλήθεια αυτό που δεν μπορούμε να αλλάξουμε. Μεταφορικά μιλώντας, είναι το έδαφος πάνω στο οποίο στεκόμαστε και ο ουρανός που εκτείνεται πάνω μας»²⁴. Η Arendt θεωρούσε ότι η αναζήτηση της αλήθειας στην πολιτική ενέχει δυο σοβαρούς κινδύνους: από τη μια, ο εξαναγκασμός και η πίεση για την αλήθεια θα μπορούσε να απειλήσει σοβαρά την ελευθερία της πολιτικής και από την άλλη η πολιτική θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την αλήθεια. Επομένως, η πολιτική μπορούσε να διατηρηθεί μόνο εφόσον προστατεύεται η αλήθεια. Για την Arendt ο λόγος και η δράση, τα δυο βασικά συστατικά της πολιτικής, δεν θα υπήρχαν, εάν δεν υπάρχει η αλήθεια στην πολιτική. Γιατί η αλήθεια ως η κινητήριος δύναμη της πολιτικής είναι συνεκτική και αδιαπραγμάτευτη, ενώ μόλις γίνει αποδεκτή, δεν επιδέχεται μεταβολής ή συζήτησης. Εδώ, έγκειται η μεγάλη διαφορά της αλήθειας με το ψεύδος. Το ψεύδος μπορεί να χειραγωγηθεί, να μεταβληθεί, ώστε να γίνει αποδεκτό, ενώ η αλήθεια παραμένει σταθερή και αδιαμφισβήτητη.²⁵

Ειδικότερα, τα ψεύδη ανέκαθεν θεωρούνταν απαραίτητα και απολύτως δικαιολογημένα «εργαλεία» τόσο για τους κατ' επάγγελμα πολιτικούς και για τους δημαγωγούς όσο και για την πολιτική εν γένει.²⁶ Ειδικότερα, η αλήθεια, ως η ακριβής αποτύπωση της πραγματικότητας, είναι αυτόνομη – ανεξάρτητη συμφερόντων και δεν υποκύπτει σε καμία ιδεολογική, πολιτική ή ηθική σκοπιμότητα. Με αποτέλεσμα, η συνύπαρξη της αλήθειας με την πολιτική

22 Αριστοτέλης, (1994), *Προτρεπτικός*. Στο: Ing. Düring (επιμ.) *Αριστοτέλης – Παρουσίαση και Ερμηνεία της Σκέψης του*. (μτφρ.) Κοτζιά – Παντελή. Τ. Β'. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ. 182.

23 Να σημειωθεί ότι ο όρος «αντικειμενική – θετική αλήθεια» απαντάται στη διεθνή βιβλιογραφία ως “factual truth” και ο όρος «ορθολογική αλήθεια» απαντάται ως “rational truth”.

24 Arendt, H. (1968), *Between past and future: Eight exercises in political thought*. 2nd ed. New York: Viking Press, σ. 264.

25 Nelson, J. S. (1978), *Politics and Truth: Arendt's Problematic*. Στο: *American Journal of Political Science*, Vol.22, No.2, σ. σ. 270-301.

26 Arendt, H. (1977), *Truth and Politics*. Στο: H. Arendt (επιμ.) *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. New York: Penguin Books, σ. σ. 227-264. Εδώ: σ. 227.

να αποσκοπεί στο συμφέρον της κοινωνίας, μολονότι στην πολιτική – τις περισσότερες φορές – το ψεύδος τείνει να μεταμφιέζεται σε αλήθεια για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της. Παρ’ όλο που οι περισσότερες πολιτικές αλήθειες είναι τεκμηριωμένες, αντικειμενικές – θετικές, ωστόσο η σύγκρουση μεταξύ αλήθειας και πολιτικής καθίσταται πιο εμφανής σε ζητήματα ορθολογικής αλήθειας. Το αντίθετο μιας λογικά αληθούς δήλωσης είναι είτε το λάθος και η άγνοια, όπως στις επιστήμες ή η πλάνη και η απλή γνώμη, όπως στη φιλοσοφία. Το εσκεμμένο ψεύδος, το κοινό ψέμα, ενυπάρχει μόνο στις τεκμηριωμένες δηλώσεις, ενώ φαντάζει παράξενο και αξιοσημείωτο, κατά την Arendt, ότι στη μακρά αυτή συζήτηση αναφορικά με τον «ανταγωνισμό» αλήθειας και πολιτικής, από τον Πλάτωνα έως τον Hobbes, κανείς ποτέ δεν πίστεψε ότι το οργανωμένο ψέμα, όπως το γνωρίζουμε σήμερα, θα αποτελούσε κατάλληλο «όπλο» ενάντια στην αλήθεια.²⁷ Όπως χαρακτηριστικά γράφει η Arendt «...το αντίθετο της αλήθειας είναι η απλή γνώμη, η οποία εξισώνεται με την ψευδαίσθηση...»²⁸. Αυτού του είδους η υποβάθμιση της ισχύος της γνώμης αποτέλεσε έναυσμα για την σφοδρότητα της σύγκρουσης μεταξύ αλήθειας και πολιτικής. Ας σημειωθεί ότι οι δεσμευτικοί όροι της γνώμης δεν θα μπορούσαν να διαμορφωθούν με αναφορά στην αλήθεια,²⁹ από τη στιγμή που κάθε φιλοσοφική αλήθεια αφορά το άτομο στην ενικότητά του και επομένως είναι εκ φύσεως απολιτική.³⁰ Όλες οι αλήθειες, όχι μόνο τα διάφορα είδη ορθολογικής, αλλά και αντικειμενικής – θετικής αλήθειας, εναντιώνονται στη γνώμη λόγω του καθοριστικού τρόπου που αξιώνουν ισχύ.³¹

Η Arendt θεωρούσε πως για να επιτελεί ορθά το έργο της η πολιτική, δεν θα πρέπει η ιδεολογία να έχει θέση σ’ αυτήν. Τασσόταν υπέρ της πολιτικής του καθαρού λόγου, απαλλαγμένου από σκοπιμότητες και συμφέροντα, στοιχεία τα οποία αλλοιώνουν τον πραγματικό σκοπό και την ουσία της πολιτικής. Ενδεχομένως, αυτή η τακτική της Arendt να είναι σωστή, υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι αποζητούμε την αδιάφθορη και αυθεντική πολιτική.³² Στην πολιτική η απόρριψη της αλήθειας υπέρ της γνώμης (της δόξας) συνιστά μείζον ζήτημα. Δεν αρκεί μόνο να λαμβάνονται αποφάσεις ως προς το τι πρέπει να γίνει, αλλά

27 Arendt, H. (1977), *Truth and Politics*. Στο: H. Arendt (επιμ.) *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. New York: Penguin Books, σ. 232.

28 Arendt, H. (1977), *Truth and Politics*. Στο: H. Arendt (επιμ.) *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. New York: Penguin Books, σ. 233.

29 Ρομανός, Β. (2005), Πολιτικός θεμελιωτισμός και δημοκρατική κρίση στη Hannah Arendt. Στο: *Επιστήμη και Κοινωνία*, τόμ. 15, σ. σ. 165-195. Εδώ: σ. 176.

30 Arendt, H. (1977), *Truth and Politics*. Στο: H. Arendt (επιμ.) *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. New York: Penguin Books, σ. 246.

31 Arendt, H. (1977), *Truth and Politics*. Στο: H. Arendt (επιμ.) *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. New York: Penguin Books, σ. 239.

Να σημειωθεί ότι ο όρος «αντικειμενική – θετική αλήθεια» απαντάται στη διεθνή βιβλιογραφία ως “factual truth” και ο όρος «ορθολογική αλήθεια» απαντάται ως “rational truth”.

32 Nelson, J. S. (1978), *Politics and Truth: Arendt’s Problematic*. Στο: *American Journal of Political Science*, Vol.22, No.2, σ. σ. 270-301.

να υπάρχει η γνώση πώς πρέπει να γίνει κάτι. Αναφορικά με αυτό το ζήτημα η Arendt δεν αποκλείει την αλήθεια από την σφαίρα της δράσης. Προσπαθεί να κατανοήσει πώς μπορεί να αξιοποιηθεί η αλήθεια, εάν δηλαδή ακυρώνει την πολιτική διαύγεια ή αν την εγγυάται.³³ Από τα ανωτέρω αναφερθέντα διαπιστώνουμε σαφείς ομοιότητες ανάμεσα στην πολιτική θεωρία της Arendt με τις θέσεις του Αριστοτέλη, όπως εκτέθηκαν πρωτότερα.

Η Arendt θεωρεί πως η πολιτική δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται απλώς ως μέσο για την ικανοποίηση των προσωπικών επιδιώξεων των μελών της, αλλά έχοντας ως στόχο την αλήθεια, θα πρέπει να βασίζεται στην ενεργό δράση και συμμετοχή του πολίτη τόσο στην άσκηση της εξουσίας όσο και στη λήψη των αποφάσεων για θέματα που απασχολούν την πολιτική κοινότητα. Η δράση λοιπόν, κατά την Arendt, συνιστά μια από τις θεμελιακές αξίες της ανθρώπινης υπόστασης και αποτελεί την ύψιστη μορφή πραγμάτωσης της «*vita activa*», της δραστηρίας ζωής.³⁴ Επομένως, στο πλαίσιο της αρεντικής πολιτικής φιλοσοφίας η ικανότητα, η δύναμη του ανθρώπου να πράττει, καταδεικνύει την άρρηκτη σχέση της πολιτικής με την δόξα. Να σημειωθεί ότι η λέξη «δόξα» αποκτά κατά την Arendt διττή σημασία: της απλής γνώμης και της φήμης. Εδώ, σύμφωνα με τους όρους της Arendt η λέξη «δόξα» αφορά την γνώμη, καθώς η γνώμη αποτελούσε προαπαιτούμενο στην πολιτική.³⁵ Σύμφωνα με την Arendt δύναμη υπάρχει όταν οι άνθρωποι συγκροτούνται σε πολιτική κοινότητα. Η συγκρότηση της πολιτικής κοινότητας δεν συνιστά εξαναγκασμό, αλλά βασίζεται στις αρχές της ισότητας, της αυτονομίας, της ισονομίας και της συναίνεσης. Ιδιαίτερα δε, η αρχή της συναίνεσης πραγματώνεται μέσω της πειθούς και της ελεύθερης ανταλλαγής απόψεων και επιχειρημάτων. Διαπιστώνεται ότι η δύναμη εντοπίζεται εκεί όπου τα μέλη μιας πολιτικής κοινότητας, εγκαθιδρύουν μεταξύ τους σχέσεις ισοτιμίας βάσει της οποίας μπορούν να πράττουν και να εκφράζονται συλλογικά αναφορικά με τα δημόσια πράγματα. Για να διατηρηθεί όμως αυτή η πολιτική κοινότητα, αυτή η σχέση ισοτιμίας, τα μέλη αυτής της κοινότητας θα πρέπει να υπερβούν τον εγωισμό τους, να απεμπολήσουν τις επιδιώξεις τους για την εκπλήρωση των προσωπικών τους συμφερόντων και να δημιουργήσουν ένα κοινό πεδίο ελευθερίας μεταξύ των ατόμων.³⁶ Συνεπώς, η δύναμη μπορεί να διαμοιράζεται,

33 Enaudeau, Cor. & Bonnigal-Katz, Dor. (2007), Hannah Arendt: Politics, Opinion, Truth. Στο: *Social Research: Hannah Arendt's Centenary: Political and Philosophical Perspectives*, Vol.74, No. 4, σ. σ. 1029-1044.

34 D' Etreves, M. P., *Hannah Arendt*. Στο: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/arendt/> (προσπελάστηκε στις 15/12/2018)

Rosenmüller, St. (2007), Virtue and Will- Two Notions of Freedom in the Concept of Arendtian Politics. Στο: *Ausgabe*, τόμ. 1(3), σ. σ. 1-12. Εδώ: σ. 9.

35 Arendt, H. (2000), *Περί Βίας*, (εισαγωγή – μετάφραση) Β. Νικολαΐδου – Κυριανίδου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 33. Για τις συγκεκριμένες θέσεις βλ. και Arendt, H. (1977), *Truth and Politics*. Στο: H. Arendt (επιμ.) *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. New York: Penguin Books.

36 Arendt, H. (2000), *Περί Βίας*, (εισαγωγή – μετάφραση) Β. Νικολαΐδου – Κυριανίδου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 35. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την αντίθεση γνώμης και συμφέροντος, δυο εντελώς

δίχως να μειώνεται και σίγουρα ανήκει στον λαό. Αξίζει να σημειωθεί ότι η δύναμη αυτή υπάρχει, όσο διάστημα υπάρχει η πολιτική κοινότητα και συμβιώνουν οι άνθρωποι εντός αυτής.³⁷ Από πού προκύπτει αυτή η δύναμη; Οι άνθρωποι ως μέλη της πολιτικής κοινότητας ανταλλάσσουν διαφορετικές απόψεις και επιχειρήματα αναφορικά με κοινές υποθέσεις και πρωτοβουλίες τους, ενισχύοντας τη δύναμή τους. Έτσι, σύμφωνα με την αρεντική πολιτική ορολογία, η δύναμη υφίσταται με τη δυνατότητα της «δημόσιας εμφάνισης». Η πολιτική δραστηριότητα προϋποθέτει την συνύπαρξη με τους άλλους ανθρώπους, δηλαδή την παρουσία των θεσμικά ίσων συμπολιτών.³⁸ «Η δύναμη (ή ισχύς) αντιστοιχεί στην ικανότητα του ανθρώπου, όχι απλώς να πράττει, αλλά να πράττει από κοινού. Η δύναμη δεν ανήκει ποτέ σε ένα άτομο, αλλά ανήκει σε μια ομάδα και συνεχίζει να υπάρχει μόνο όσο καιρό η ομάδα των ανθρώπων παραμένει ενωμένη. Όταν λέμε για κάποιον ότι «κατέχει την ισχύ», αναφερόμαστε ουσιαστικά στο γεγονός ότι του παρέχεται η δύναμη από έναν ορισμένο αριθμό ανθρώπων να ενεργεί εξ ονόματος τους. Από τη στιγμή που η ομάδα από την οποία προήλθε εξαρχής η δύναμη εξαφανίζεται, χάνεται και η δύναμη του. Στην τρέχουσα γλώσσα όταν μιλάμε για έναν «ισχυρό άνδρα» ή για μια «ισχυρή προσωπικότητα», ήδη χρησιμοποιούμε τη λέξη «ισχύς» μεταφορικά. Αυτό στο οποίο αναφερόμαστε χωρίς μεταφορά είναι η ρώμη ή η κραταιότητα»³⁹.

Για την Arendt, εκείνο που δίνει μορφή στη πολιτική είναι η γλώσσα, ο αληθινά δημόσιος διάλογος μέσω του οποίου διατυπώνονται δημόσιες κρίσεις και αλήθειες. Ως τέλος της πολιτικής, σύμφωνα με την Αριστοτελική έννοια, η Arendt προτάσσει τον πραγματικό διάλογο, που θα μπορούσε να οδηγήσει σε αλήθειες.⁴⁰ Η πολιτική, σύμφωνα με την οπτική της Arendt, αφορά ή τουλάχιστον πρέπει να αφορά τους ίδιους τους πολίτες, τα πολιτικά υποκείμενα, οι οποίοι είναι μέλη της ίδιας κοινωνίας, μοιράζονται τα ίδια προβλήματα και τις ίδιες ανησυχίες. Κατά τη γνώμη της, δεν ασκείται ουσιαστική πολιτική όταν ο κάθε πολίτης ατομικά και ανώνυμα ψηφίζει και αποφασίζει σύμφωνα με τα δικά του συμφέροντα και τις δικές του φιλοδοξίες, όταν χρησιμοποιεί την πολιτική για να προωθήσει τις δικές του αλήθειες. Η θεωρία της Arendt περί της συμμετοχής των πολιτών στην πολιτική εγείρει ουσιαστικά ζητήματα προς συζήτηση, όπως το ζήτημα της «συλλογικής ταυτότητας», καθώς και της αποτελεσματικής πολιτικής δράσης. Αξίζει να σημειωθεί ότι ένα από τα βασικότερα ζητήματα στην άσκηση της πολιτικής είναι

διαφορετικά πολιτικά φαινόμενα κατά την Arendt, βλ. Hannah Arendt, (1990), *On Revolution*. London: Penguin Books, σ. 227 & επ.

37 Arendt, H. (2000), *Περί Βίας*, (εισαγωγή – μετάφραση) Β. Νικολαΐδου – Κυριανίδου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. σ. 35-36.

38 Arendt, H. (2000), *Περί Βίας*, (εισαγωγή – μετάφραση) Β. Νικολαΐδου – Κυριανίδου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. σ. 113.

39 Arendt, H. (2000), *Περί Βίας*, (εισαγωγή – μετάφραση) Β. Νικολαΐδου – Κυριανίδου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. σ. 104-105.

40 Ρωμανός, Β. (2005), Πολιτικός θεμελιωτισμός και δημοκρατική κρίση στη Hannah Arendt. Στο: *Επιστήμη και Κοινωνία*, τόμ. 15, σ. 179.

η δημιουργία «συλλογικής ταυτότητας», η συνταύτιση και η συσπείρωση, δηλαδή όλων των ενεργών πολιτών απέναντι στα προβλήματα, έχοντας ως κοινό στόχο την αλήθεια. Ωστόσο, η δημιουργία συλλογικής ταυτότητας είναι μια διαδικασία χρονοβόρα με πολλά εμπόδια και προβλήματα, με συνεχείς διαπραγματεύσεις και διαμάχες, πάντα βέβαια στο πλαίσιο του δημοκρατικού διαλόγου. Όσον αφορά στη συμμετοχή των πολιτών στην άσκηση της εξουσίας, η Arendt συνδέει την πολιτική δράση με την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στα κοινά και την άσκηση αποτελεσματικής πολιτικής. Η ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων για τα ζητήματα της κοινωνίας, τους παρέχει πολιτική ελευθερία και πολιτική ευδαιμονία, καθώς και την ικανοποίηση ότι αποτελούν μέρος της εξουσίας. Μόνο όταν η κατανομή της εξουσίας, της πολιτικής δύναμης γίνεται βάσει δημοκρατικών διαδικασιών και δημόσιου διαλόγου, οι πολίτες αισθάνονται ότι συμμετέχουν πραγματικά στη λήψη των αποφάσεων. Στη συλλογιστική αυτή εντάσσεται και η θεωρία της Arendt περί της πολιτικής αντιπροσώπευσης. Θεωρεί την πολιτική αντιπροσώπευση υποκατάστατο της άμεσης συμμετοχής των πολιτών και μέσο για τον επαναπροσδιορισμό της σχέσης μεταξύ των κυβερνώντων και των κυβερνωμένων. Ως εναλλακτική πρόταση απέναντι σε ένα σύστημα αντιπροσώπευσης βασισμένο στα κλασικά πολιτικά κόμματα, η Arendt προτείνει ένα σύστημα συμβουλίων στα οποία θα μετέχουν οι πολίτες, αποφασίζοντας οι ίδιοι για τα δικά τους ζητήματα.⁴¹

Η συλλογιστική της Arendt, η οποία έχει τις ρίζες της στον Αριστοτέλη, απαντάται στα κείμενα των Machiavelli, Montesquieu, Jefferson και Tocqueville.⁴² Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η θέση του George Orwell περί της σχέσης πολιτικής και αλήθειας. Ισχυρίζεται ότι «η πολιτική γλώσσα... είναι σχεδιασμένη να κάνει τα ψέματα να μοιάζουν με αλήθειες...»⁴³. Με άλλα λόγια, υπογραμμίζει ότι ο μεγάλος εχθρός της αληθινής γλώσσας είναι η ανειλικρίνεια, το ψεύδος. Ο Orwell επομένως, προκρίνει την ευθύτητα και την διαύγεια έναντι της κενότητας και της ατομικότητας χάριν της πολιτικής σκοπιμότητας.

Επομένως, η αυθεντική, η αληθινή πολιτική ασκείται όταν οι πολίτες συναποφασίζουν για ζητήματα συλλογικού συμφέροντος, όταν οι ενέργειες τους αποφέρουν σημαντικά πολιτικά αποτελέσματα, όταν, όλοι στο πλαίσιο του δημοκρατικού διαλόγου, είναι πρόθυμοι να ακούσουν, να κατανοήσουν, να συμφωνήσουν με τους άλλους, όταν η ελευθερία της έκφρασης δεν αποτελεί

41 D' Etreves, M. P., *Hannah Arendt*. Στο: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/arendt/> (προσπελάστηκε στις 15/12/2018)

Norberg, J. (2011), *Arendt in Crisis: Political Thought in Between Past and Future*. Στο: *College Literature*, τόμ. 38(1), σ. σ. 131-149. Εδώ: σ. 132.

42 Beiner, R. (2008), *Rereading Truth and Politics*. Στο: *Philosophy and Social Criticism*, τόμ. 34 (1-2), σ. σ. 123-136. Εδώ: σ. 124.

D' Etreves, M. P., *Hannah Arendt*. Στο: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/arendt/> (προσπελάστηκε στις 15/12/2018)

43 Orwell, G. (1954), *Politics and the English Language*. Στο: *A Collection of Essays by George Orwell*. Doubleday-New York: Garden City, σ. σ. 167-177.

απλώς ικανή συνθήκη, αλλά είναι απαραίτητη για την εύρυθμη λειτουργία της Δημοκρατίας.⁴⁴

5. Αντί επιλόγου: Αλήθεια στην Πολιτική ή Πολιτική Μετα-αλήθεια;

Στη σημερινή εποχή διαπιστώνουμε όλο και πιο έντονα ότι η αλήθεια στην πολιτική επισκιάζεται από την πολιτική μετα-αλήθεια,⁴⁵ που ευνοεί και προκρίνει την άποψη «όλων για όλα»⁴⁶. Με άλλα λόγια, «είναι η πολιτική ρητορική ή πρακτική που αγνοεί την αλήθεια και βασίζεται σε μια προσωπική, ενίοτε εντελώς πλαστή εκδοχή της πραγματικότητας»⁴⁷. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η αλήθεια αυτή καθ' αυτή δεν έχει καμία αξία, εκείνο που μετρά είναι η απλή γνώμη και όχι τα γεγονότα, τα πραγματικά δεδομένα, τα αληθινά συμβάντα που παράγουν την ουσιαστική πληροφορία και την είδηση. Επικρατεί γενικότερα σύγχυση και αδιαφορία ως προς το τι λέγεται, από ποιον λέγεται και εάν αυτό που λέγεται έχει λογική βάση ή είναι εντελώς ψευδές ή απλώς διαστρεβλωμένο. Είναι εμφανές, ότι το γεγονός, ως θεμελιώδης έννοια και ρυθμιστικός πολιτικός παράγοντας στα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα, υποτιμάται και απαξιώνεται.⁴⁸

Ωστόσο, διαπιστώνουμε ότι η πολιτική μετα – αλήθεια εμπίπτει και στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης, το οποίο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα «ευέλικτο, ευπροσάρμοστο» ανάλογα με τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις της εκάστοτε πολιτικής εξουσίας. Εν προκειμένω, τέτοιου είδους φαινόμενα αναμφισβήτητα, υποβαθμίζουν την ποιότητα της Δημοκρατίας και απαξιώνουν την ανθρώπινη υπόσταση. Συγκεκριμένα, στην εποχή μας η αλήθεια που βασίζεται στα γεγονότα και που εναντιώνεται ενδεχομένως στα πολιτικά συμφέροντα, αντιμετωπίζεται με μεγάλη εχθρικότητα. Σύμφωνα με την Arendt, ο μεγαλύτερος ανταγωνιστής της αλήθειας είναι η γνώμη και όχι το ψεύδος, ιδιαίτερα στη σημερινή εποχή που η σχέση γεγονός και γνώμης είναι δυσδιάκριτη. Για παράδειγμα, όταν κάποιος ψεύδεται προσπαθεί εσκεμμένα να καλύψει το ψεύδος, υποστηρίζοντας ότι ως μέλος ενός φιλελεύθερου δημοκρατικού κράτους, απολαμβάνει του δικαιώματος του στην ελευθερία της

44 D' Etreves, M. P., *Hannah Arendt*. Στο: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/arendt/> (προσπελάστηκε στις 15/12/2018)

Παιονίδης, Φ. (1998), Διαβουλευτική Δημοκρατία και Ελευθερία της Έκφρασης. Στο: *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, τόμ. 1, σ. σ. 29-56. Εδώ: σ. 23.

45 Να σημειωθεί ότι ο όρος «πολιτική μετα-αλήθεια» απαντάται στην διεθνή βιβλιογραφία ως “post-truth politics”.

46 Κατσουνάκη, Μ. (2017), *Καλώς ήρθατε στον κόσμο της «μετα – αλήθειας»*. Στο: Εφημερίδα Καθημερινή, σ. 12.

Modreanu, S. (2017), Editorial: The Post – Truth Era? Στο: *Human and Social Studies-Research and Practice*, τόμ. VI (3), σ. σ. 7-9.

47 Oxford Dictionaries, (2016), *Word of the Year 2016: Post – Truth*. Στο: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth> (προσπελάστηκε στις 18/3/2018)

48 Κουκιάδης, Δ. (2018), Fake News and Post – Truth Politics: Μια προσέγγιση της διαδικτυακής επικοινωνίας από την οπτική της Θεωρίας του Δικαίου και του Συγκριτικού Δικαίου. Στο: *Pro Justitia*, τόμ. 1, σ. σ. 12-21.

έκφρασης και στην ελεύθερη διατύπωση της γνώμης του. Είναι γεγονός ότι ακόμη και η αλήθεια που βασίζεται σε γεγονότα και επιδέχεται διαφόρων ερμηνειών, δεν μπορεί να αναιρέσει την ύπαρξη της πραγματικότητας και του γεγονότος ούτε δικαιολογεί την δυσδιάκριτη σχέση μεταξύ του γεγονότος, της γνώμης και της ερμηνείας. Αποτέλεσμα μιας τέτοιας κατάστασης είναι η σύγχυση των πολιτών, οι οποίοι δεν μπορούν να διακρίνουν μεταξύ ενός γεγονότος, μιας χαλκευμένης ιστορίας και μιας γνώμης. Είναι αξιοσημείωτο ότι ενώ στο παρελθόν τα ψεύδη απευθύνονταν εναντίον συγκεκριμένων προσώπων, σήμερα με την ταχύτητα που κοινοποιούνται από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, εξαπατούν τους πάντες, ενισχύοντας περισσότερο την σύγχυση των πολιτών.⁴⁹

Σε μια κοινωνία, λοιπόν όπου κανείς δεν είναι αλάθητος, επικρατεί μια ποικιλία ιδεών, επιχειρημάτων, ειδήσεων, άλλοτε αληθείς και άλλοτε ψευδείς. Σε αυτό το σημείο θα μπορούσαμε να επισημάνουμε δύο κατηγορίες επιλήψιμων εκφρασιακών ενεργημάτων: Πρώτον, τον λόγο της εξαπάτησης και της ψευδολογίας, ο οποίος στο πλαίσιο της Δημοκρατίας, ωθεί τους συμμετέχοντες στο δημοκρατικό διάλογο να υιοθετήσουν εσφαλμένες απόψεις, τις οποίες ενδεχομένως να μην αποδέχονταν, εάν γνώριζαν την αλήθεια, το πραγματικό γεγονός. Δεύτερον, τον απειλητικό λόγο, κύριο χαρακτηριστικό του οποίου είναι η ευθεία απειλή από ένα πρόσωπο κατά της ζωής ενός άλλου προσώπου. Τέτοιου είδους απειλές αφενός καταργούν το λόγο, το δημόσιο διάλογο και δίνουν τη θέση του στον καταναγκασμό, στην ωμή βία, αφετέρου δε δεν έχουν καμία θέση στη Δημοκρατία.⁵⁰

Πώς όμως, προωθήθηκε η πολιτική μετα – αλήθεια στην καθημερινή πρακτική; Σήμερα, ο άνθρωπος δεν ζει έχοντας ως σημείο αναφοράς του το κοινό καλό, το κοινό συμφέρον, αλλά ζει με επίκεντρο τον εαυτό του και μόνο, τα συμφέροντα και τις φιλοδοξίες του. Επιπλέον, η πλήρης απομυθοποίηση της πολιτικής, η αδυναμία του πολιτικού συστήματος να δώσει λύσεις στα προβλήματα των πολιτών, η προώθηση αποκλειστικά πολιτικών συμφερόντων εις βάρος του κοινού καλού, η άνιση κατανομή του πλούτου με την δημιουργία δυο τάξεων, των λίγων πλούσιων και των πολλών φτωχών, η κρίση των θεσμών, των αξιών με την επικράτηση ακραίων απόψεων, όπως και ο γενικότερος αποπροσανατολισμός της κοινωνίας από τα πραγματικά προβλήματα με την πλήρη διαστρέβλωση της πραγματικότητας, αποτέλεσαν πρόσφορο έδαφος για την ισχυροποίηση της πολιτικής μετα – αλήθειας.⁵¹

Οι συνέπειες μιας τέτοιας κατάστασης δεν μπορεί παρά να είναι διχαστικές και ισοπεδωτικές. Επικρατεί η αντίληψη «εμείς εναντίον αυτών», όπου «αυτοί» είναι οι πολιτικοί, οι ευνοημένοι, οι ισχυροί, ακόμη και οι θεσμοί

49 Brahms, Y., *Philosophy of Post – Truth*. Institute of National Security Studies. 2020. Στο: <http://www.jstor.com/stable/resrep23537> (προσπελάστηκε στις 22/6/2020)

50 Παονίδης, Φ. (1998), Διαβουλευτική Δημοκρατία και Ελευθερία της Έκφρασης. Στο: *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, τόμ. 1, σ. σ. 43-44.

51 Κατσουνάκη, Μ. (2017), *Καλώς ήρθατε στον κόσμο της «μετα – αλήθειας»*. Στο: Εφημερίδα Καθημερινή, σ. 12.

που αποτελούν τους στυλοβάτες της δημοκρατίας. Ενώ, «εμείς» είναι όλοι εκείνοι που θεωρούν ότι εξαπατήθηκαν από το πολιτικό σύστημα, όσοι δεν είναι σε θέση να αντικρούσουν κανέναν ισχυρισμό, καμία άποψη προβάλλοντας ακλόνητα επιχειρήματα, προβάλλοντας αλήθειες.⁵² Ωστόσο, η διαστρέβλωση της αλήθειας δεν μπορεί και δεν πρέπει να έχει καμία θέση σε μια δημοκρατία. Σε τελική ανάλυση, δεν επιτρέπεται κανείς (πολιτικός ή μη) να μεταχειρίζεται, να αποφεύγει την αλήθεια, πόσο μάλλον να προσπαθεί να την διαστρεβλώνει.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Arendt, H. (2000), *Περί Βίας*, (εισαγωγή – μετάφραση) Β. Νικολαΐδου – Κυριανίδου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Αριστοτέλης, (1994), *Προτρεπτικός*. Στο: Ing. Düring (επιμ.) Αριστοτέλης – Παρουσίαση και Ερμηνεία της Σκέψης του. (μτφρ.) Κοτζιά – Παντελή. Τ. Β΄. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ. σ. 181-183.
- Αριστοτέλης, (2005), *Ηθικά Νικομάχεια*, (μτφρ.) Α. Τσολάκη. Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοσυνεργατική.
- Αριστοτέλης, (2006), *Πολιτικά*. Βιβλία Ι – ΙΙ, (μτφρ.) Δ. Παπαδή. Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος.
- Αριστοτέλης, (2007), *Πολιτικά*. Βιβλία ΙΙΙ-ΙV, (μτφρ.) Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου. Αθήνα: Εκδόσεις Ζήτρος.
- Düring, Ing. (1994), *Αριστοτέλης – Παρουσίαση και Ερμηνεία της Σκέψης του*, (μτφρ.) Π. Κοτζιά – Παντελή. Τ. Β΄. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Κατσουνάκη, Μ. (2017), *Καλώς ήρθατε στον κόσμο της «μετα – αλήθειας»*. Στο: *Εφημερίδα Καθημερινή*, σ. 12.
- Κουκιάδης, Δ. (2018), *Fake News and Post-Truth Politics: Μια προσέγγιση της διαδικτυακής επικοινωνίας από την οπτική της Θεωρίας του Δικαίου και του Συγκριτικού Δικαίου*. Στο: *Pro Justitia*, τόμ. 1, σ. σ. 12-21.
- Παιονίδης, Φ. (1998), *Διαβουλευτική Δημοκρατία και Ελευθερία της Έκφρασης*. Στο: *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, τόμ. 1, σ. σ. 29-56.
- Ρωμανός, Β. (2005), *Πολιτικός θεμελιωτισμός και δημοκρατική κρίση στη Hannah Arendt*. Στο: *Επιστήμη και Κοινωνία*, τόμ. 15, σ. σ. 165-195.

Ξενόγλωσση

- Arendt, H. (1968), *Between past and future: Eight exercises in political thought*. 2nd ed. New York: Viking Press.

---

52 Κατσουνάκη, Μ. (2017), *Καλώς ήρθατε στον κόσμο της «μετα – αλήθειας»*. Στο: *Εφημερίδα Καθημερινή*, σ. 12.

- Arendt, H. (1977), Truth and Politics. Στο: H. Arendt (επιμ.) *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. New York: Penguin Books, σ. σ. 227-264.
- Arendt, H. (1990), *On Revolution*, London: Penguin Books.
- Aristotle, (2016), «Protrepticus». Στο: D. Hutchinson & M. R. Johnson (επιμ.) *Protrepticus or Exhortation to Philosophy* (citations, fragments, paraphrases, and other evidence). Toronto: University of Toronto, σ. σ. 12-60.
- Beiner, R. (2008), Rereading Truth and Politics. Στο: *Philosophy and Social Criticism*, τόμ. 34 (1-2), σ. σ. 123-136.
- Berger, Ben. (2009), «Political Theory, Political Science and the End of Civic Engagement». Στο: *Perspectives on Politics*, 7 (2), σ. σ. 335-350.
- Brahms, Y., *Philosophy of Post – Truth*. Institute of National Security Studies. 2020. Στο: <http://www.jstor.com/stable/resrep23537> (προσπελάστηκε στις 22/6/2020)
- D’ Etreves, M. P., Hannah Arendt. Στο: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/arendt/> (προσπελάστηκε στις 15/12/2018)
- Enaudeau, Cor. & Bonnigal-Katz, Dor. (2007), Hannah Arendt: Politics, Opinion, Truth. Στο: *Social Research: Hannah Arendt’s Centenary: Political and Philosophical Perspectives*, Vol.74, No. 4, σ. σ. 1029-1044.
- Miller, F.D. (1995), *Nature, Justice and Rights in Aristotle’s Politics*. Oxford: Clarendon Press.
- Miller, F.D., Aristotle’s Political Theory, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Στο: <https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/aristotle-politics/> (προσπελάστηκε στις 10/1/2018)
- Modreanu, S. (2017), Editorial: The Post – Truth Era? Στο: *Human and Social Studies-Research and Practice*, τόμ. VI (3), σ. σ. 7-9.
- Nelson, J. S. (1978), Politics and Truth: Arendt’s Problematic. Στο: *American Journal of Political Science*, Vol.22, No.2, σ. σ. 270-301.
- Norberg, J. (2011), Arendt in Crisis: Political Thought in Between Past and Future. Στο: *College Literature*, τόμ. 38(1), σ. σ. 131-149.
- Orwell, G. (1954), Politics and the English Language. Στο: *A Collection of Essays by George Orwell*. Doubleday-New York: Garden City, σ. σ. 167-177.
- Oxford Dictionaries, (2016), Word of the Year 2016: Post – Truth. Στο: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth> (προσπελάστηκε στις 18/3/2018)
- Rosenmüller, St. (2007), Virtue and Will- Two Notions of Freedom in the Concept of Arendtian Politics. Στο: *Ausgabe*, τόμ. 1(3), σ. σ. 1-12.
- Taylor, Ch. (1995), «Politics». Στο: J. Barnes (επιμ.), *The Cambridge Companion to Aristotle*. Cambridge: Cambridge University Press, σ. σ. 233-238.
- Von Poschinger, H. R. (1895-1899), *Fürst Bismarck: neue Tischgespräche und Interviews- Vol. I*. Stuttgart: Deutsche Verlags – Anstalt.

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Η **Αναστασία – Σοφία Αλεξιάδου** είναι Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια στο Ερευνητικό Κέντρο Βιοπολιτικής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών στην Αθήνα και τ. Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια Ηθικής και Πολιτικής Φιλοσοφίας στο τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Είναι Διδάκτωρ Φιλοσοφίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και συγγραφέας βιβλίων, καθώς και άρθρων σε εθνικά και διεθνή επιστημονικά περιοδικά.

Μέμος Κωνσταντίνος

Σύγχρονες Εξελίξεις των Συνταξιοδοτικών Συστημάτων των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης

Περίληψη

Η κεντρική επιδίωξη της έρευνας επικεντρώνεται στη βιβλιογραφική αναζήτηση, καταγραφή, διερεύνηση και αποτύπωση των ασφαλιστικών συστημάτων της Ανατολικής Ευρώπης. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να παρακολουθήσουμε το πώς έχουν διαμορφωθεί και εξελιχθεί ανά τα χρόνια τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης με έμφαση τα συνταξιοδοτικά συστήματα στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης από την περίοδο πριν τη παγκόσμια οικονομική κρίση και μέχρι σήμερα. Πιο συγκεκριμένα γίνονται αναλυτικές περιγραφές για το πώς λειτουργούν τα συνταξιοδοτικά συστήματα των χωρών αυτών. Η πρωτοτυπία της βιβλιογραφικής έρευνας εστιάζεται στην καταγραφή, παρουσίαση και ανάλυση των ασφαλιστικών συστημάτων μιας γεωγραφικής περιοχής της Ευρώπης καθώς επίσης και πώς αυτά εξελίχθηκαν με την έλευση της οικονομικής κρίσης έως σήμερα.

Λέξεις-κλειδιά: Ασφαλιστικά Ταμεία, Κοινωνική Ασφάλιση, Συντάξεις, Συνταξιοδοτικό Σύστημα, Ανατολική Ευρώπη

Παραπομπή: Μέμος, Κ. (2020), Σύγχρονες Εξελίξεις των Συνταξιοδοτικών Συστημάτων των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης, *Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες*, τχ. 12/2020, σ.σ. 33-54. Στο: <http://politika.inpatra.gr>

Contemporary Developments of the Eastern European Pension Systems

Abstract

The main focus of the research is on the bibliographic search, recording, investigation and mapping of Eastern Europe's insurance systems. The purpose of this paper is to observe how social security systems have evolved and evolved over the years, with a particular emphasis on pension systems in the countries of Eastern Europe from the period before the global financial crisis to the present. More specifically, detailed descriptions of how these countries' pension systems work are provided. The originality of the bibliographic research focuses on the recording, presentation and analysis of the insurance systems of a geographical area of Europe as well as how they evolved with the advent of the financial crisis to date.

Keywords: Social Security funds, Social Security, Pensions, Pension System, Eastern Europe

1. Εισαγωγή

Η Κοινωνική Ασφάλιση κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών βρίσκεται στο επίκεντρο σοβαρών αμφισβητήσεων, εξαιτίας των οικονομικών προβλημάτων που διακρίνουν από πρώτη άποψη τη λειτουργία της. Τα προβλήματα αυτά εντοπίζονται κατά κύριο λόγο στην ύπαρξη των χρηματοοικονομικών ελλειμμάτων και συνακόλουθα στην παρεμπόδιση της ανάπτυξης του συγκεκριμένου θεσμού με τη βελτίωση κυρίως, του επιπέδου των παροχών του και του επιπέδου εξυπηρέτησης των ασφαλισμένων και των συνταξιούχων.

Η δημοσιονομική πολιτική που ασκήθηκε στην Ευρώπη δεν άφησε ανεπηρέαστο και το Σύστημα κοινωνικής ασφάλισης. Για την κάλυψη του ελλείμματος του κοινωνικού προϋπολογισμού θεσπίστηκαν μέτρα όπως η αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης, η αλλαγή του τρόπου υπολογισμού των συντάξεων και η διάρκεια του εργασιμου βίου των ασφαλισμένων. Η αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης επιδεινώνει το επίπεδο παραγωγικότητας των επιχειρήσεων και δρα σε βάρος της ανταγωνιστικότητας, της ανάπτυξης και του παραγόμενου ΑΕΠ. Έτσι, η αύξηση της ανεργίας, η γήρανση του πληθυσμού, η αύξηση του προσδόκιμου ορίου ζωής, η μείωση της ανάπτυξης, η αύξηση των επιπέδων του δημόσιου ελλείμματος και του δημόσιου χρέους και η μείωση της απασχόλησης έκαναν δυσχερέστερη την κατάσταση βιωσιμότητας των συνταξιοδοτικών συστημάτων στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹.

Εντός της κοινωνικής ασφάλισης εμπεριέχεται και το συνταξιοδοτικό

---

¹ The Global Financial Crisis and its Impact on Labor and Social Security in Europe, Memos Konstantinos, ICOPEC, 2018

σύστημα, το οποίο παρέχει τους απαραίτητους πόρους στον συνταξιοδοτημένο πληθυσμό ώστε να διατηρήσει το επίπεδο ζωής του και στα προχωρημένα χρόνια συνταξιοδότησής του. Ανάλογα με τη λειτουργία και το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα του συνταξιοδοτικού συστήματος, δημιουργείται η κατηγοριοποίησή του ως διανεμητικού ή κεφαλαιοποιητικού συστήματος. Διανεμητικά είναι τα συστήματα τα οποία έχουν στη βάση της λειτουργίας τους την ταυτόχρονη, από τη μία πλευρά, συλλογή των εισροών του συστήματος και την ίδια στιγμή από την άλλη πλευρά, την απόδοση τους στις εκροές. Κεφαλαιοποιητικά είναι τα συστήματα τα οποία έχουν στη βάση τους τη διαδικασία συγκέντρωσης των εισφορών των ασφαλισμένων σε ξεχωριστούς λογαριασμούς επί των οποίων εφαρμόζεται επενδυτική διαχείριση, με σκοπό την αύξηση αυτού του κεφαλαίου. Τα δύο αυτά είδη συστημάτων σπάνια εφαρμόζονται καθολικά και συνήθως πραγματοποιείται ένας συνδυασμός τους, τα λεγόμενα μικτά συστήματα.

Συγκριτικές μελέτες συνταξιοδοτικών συστημάτων μεταξύ των Ευρωπαϊκών χωρών, αναδεικνύουν πως κάθε σύστημα έχει διαφορετικά χαρακτηριστικά ως προς το βαθμό ανταποδοτικότητας, αναδιανομής, βιωσιμότητας και επάρκειας, μέσα από ένα εύρος κανόνων προσδιορισμού εισφορών και παροχών οι οποίοι εφαρμόζονται σε ασφαλισμένους και συνταξιούχους, ωστόσο ακολουθούν ένα γενικό πλαίσιο κεντρικών πυλώνων πάνω στους οποίους είναι βασισμένα².

2. Επιστημονικές Αποσαφηνίσεις

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση του Συστήματος Ασφάλισης – Σύνταξης των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης. Η ερευνητική επιλογή μιας συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής της Ευρώπης προήλθε από το γεγονός ότι συνήθως υπάρχουν αρκετές ομοιότητες ως προς τα ασφαλιστικά συστήματα των χωρών αυτών και ως προς τις ασφαλιστικές επιλογές που προήλθαν από την οικονομική κρίση.

Πρόκειται για μια βιβλιογραφική αναζήτηση εξόρυξης πληροφορίας από δημοσιευμένες εκθέσεις πρωτογενών στοιχείων που αφορούν τα ασφαλιστικά συστήματα των χωρών αυτών.

Στο επιστημονικό πεδίο των ασφαλιστικών συστημάτων των χωρών υπάρχει μια σχετική δυσκολία εύρεσης στοιχείων λόγω του μεγάλου βαθμού ελευθερίας ως προς τις εφαρμοζόμενες ασφαλιστικές πολιτικών των χωρών μελών της Ευρώπης καθώς επίσης και στη δημοσίευση των αποτελεσμάτων και της υφιστάμενης ασφαλιστικής πραγματικότητας.

Πιο συγκεκριμένα η έρευνα επικεντρώνεται στα ασφαλιστικά συστήματα της Σλοβακίας, της Τσεχίας, της Ουγγαρίας, της Πολωνίας, της Βουλγαρίας

---

2 Σύγχρονες εξελίξεις των Συνταξιοδοτικών Συστημάτων των κρατών της Βόρειας Ευρώπης, Μέμος Κωνσταντίνος, Πολιτικές και Κοινωνικές επιστήμες, Τεύχος 11, 2020

και της Ρουμανίας. Γίνεται μια προσπάθεια καταγραφής και παρουσίασης της ιστορικής εξέλιξης του κάθε συστήματος, πως αυτά εξελίχθηκαν με την έλευση της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη και πως τελικά διαμορφώθηκαν σήμερα.

3. Η Κοινωνική Ασφάλιση στην Ευρώπη

Τα εθνικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης διαφέρουν σημαντικά από το ένα κράτος μέλος στο άλλο και οι διατάξεις της ΕΕ για την κοινωνική ασφάλιση, ενώ εξελίσσονται συνεχώς, δεν έχουν την πρόθεση να τα εναρμονίσουν.

Τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης των χωρών μελών εμφανίζουν σχετική ομοιογένεια όσο αφορά το φάσμα των κινδύνων που καλύπτουν. Όλες οι χώρες παρέχουν προστασία κατά των κινδύνων ασθένειας, μητρότητας, ανεργίας, γήρατος, θανάτου, αναπηρίας, εργατικών ατυχημάτων, επαγγελματικών ασθενειών και χορηγούν οικογενειακές παροχές³.

Οι διαφορές των ευρωπαϊκών συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης εντοπίζονται σε τρία επίπεδα: στο επίπεδο των παροχών, στη δομή των συστημάτων και στον τρόπο χρηματοδότησης των δαπανών. Οι διαφορές αυτές οφείλονται στο διαφορετικό τρόπο σύστασης και εξέλιξής τους, συνδέονται με ιστορικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτισμικούς παράγοντες, με τις ιδιομορφίες κάθε χώρας και την αναπτυξιακή διαδικασία.

Η διαμόρφωση των περισσότερων εθνικών συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας δεν υπήρξε αποτέλεσμα μιας γραμμικής εξέλιξης ή ενός εκ των προτέρων θεμελιωμένου κρατικού σχεδιασμού, αλλά ήταν απόρροια ποικίλων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών παραμέτρων, καθώς και των οργανωμένων πιέσεων επιμέρους κοινωνικών ομάδων⁴.

Η εσωτερική αγορά μπορεί βέβαια να αποτέλεσε τον πρώτο στόχο της διαδικασίας για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, αλλά δεν αποτελεί αυτοσκοπό. Αργά, αλλά σταθερά, η κοινωνική διάσταση θεωρήθηκε αναγκαίο στοιχείο για την ενωσιακή διαδικασία⁵.

4. Το συνταξιοδοτικό σύστημα της Σλοβακίας

Στη Σλοβακία λειτουργεί ένα σύστημα συνταξιοδότησης τριών πυλών⁶:

3 Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος, Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 1993

4 Νιφόρου Αφροδίτη, «Το θεσμικό πλαίσιο κύριας ασφάλισης στην Ελλάδα», (συντάκτες : Σιούλη - Κατάκη Ζ., Σαρακινιώτη Κ., Χαμάκος Γ, Νιφόρου Α.), Αθήνα, 2019 Επιμορφωτικό Πρόγραμμα ΕΚΔΔΑ «Το πλαίσιο ανάπτυξης των πολιτικών κοινωνικής ασφάλισης στο ελληνικό σύστημα κοινωνικής προστασίας».

5 Κουκιάδης Ιωάννης, Οικονομικές ελευθερίες, κοινωνικά δικαιώματα και η απαγόρευση των διακρίσεων στο δίκαιο της Ε.Ε., Ελληνική Εταιρεία Δικαίου της Εργασίας και της Κοινωνικής Ασφάλισης, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2010

6 General Description Of The National Pension System, Στο: <https://Ec.Europa.Eu/Social/Main.Jsp?Catid=738&Langid=El&Pubid=8085&Furtherpubs=Yes> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

- Ο πρώτος πυλώνας αφορά το σύστημα της υποχρεωτικής συνταξιοδοτικής συνταξιοδότησης που βασίζεται σε ασφάλιση, το οποίο διαχειρίζεται ο Οργανισμός Κοινωνικής Ασφάλισης.
- Ο δεύτερος πυλώνας βασίζεται σε μεμονωμένους λογαριασμούς και στηρίζεται σε ένα συνταξιοδοτικό σύστημα που χρηματοδοτείται από το νόμο.
- Ο τρίτος πυλώνας έχει σχεδιαστεί για συμπληρωματικές εξοικονομήσεις και είναι προαιρετικός (εκτός από ορισμένες επαγγελματικές ομάδες).

Ωστόσο, τα συνταξιοδοτικά επιδόματα από τον πρώτο πυλώνα να αποτελούν τη σημαντικότερη πηγή εισοδήματος για τα γηρατεία

Τον Απρίλιο του 2003, η κυβέρνηση παρουσίασε μια νέα γενική αντίληψη της μεταρρύθμισης του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, η οποία έγινε αποδεκτή από το Κοινοβούλιο στις 30 Οκτωβρίου 2003 και τέθηκε σε ισχύ από το 2004. Το νέο σύστημα κάλυψε πέντε είδη κινδύνων:

1. ασφάλεια ζωής
2. ασφάλιση σύνταξης
3. ασφάλιση ανεργίας
4. ασφάλιση ατυχημάτων
5. εγγυημένη ασφάλιση

Κάθε ένας από τους κινδύνους χρηματοδοτήθηκε με χωριστή εισφορά που συγκεντρώθηκε για αυτόν τον ειδικό σκοπό. Επιπλέον, αναπτύχθηκε μια νέα φόρμουλα για τον υπολογισμό της σύνταξης του πρώτου πυλώνα. Καταρτίστηκαν συνταξιοδοτικά σημεία, τα οποία εξέτασαν το λόγο των αμοιβών προσωπικού και του μέσου όρου των αποδοχών. Η αξία του σημείου σύνταξης το 2004 εκτιμήθηκε σε 183,58 SKK (Σλοβακικές Κορόνες) και υποτίθεται ότι υποδιαιρείται με τον δείκτη της μέσης αύξησης των αποδοχών. Η υπόθεση ήταν ότι ένα πρόσωπο με 40 χρόνια απασχόλησης με μέση αμοιβή στην οικονομία θα αποκτούσε τη σύνταξη του πρώτου πυλώνα με το ποσοστό αναπλήρωσης 50%. Το σύστημα ακύρωσε την ελάχιστη σύνταξη. Επιπλέον, αποφασίστηκε ότι η ηλικία συνταξιοδότησης για τα δύο φύλα θα αυξηθεί στα 62 έτη.

Από την 1η Ιανουαρίου 2004 η ηλικία συνταξιοδότησης έπρεπε να αυξάνεται κάθε χρόνο κατά 9 μήνες. Οι κανόνες της αναπροσαρμογής των συντάξεων, που είχαν ήδη χορηγηθεί, τροποποιήθηκαν με την εφαρμογή του μεικτού δείκτη, ο οποίος βασίστηκε στο 50% του πληθωρισμού και στο 50% του δείκτη αύξησης της ονομαστικής αμοιβής. Το 2004 άρχισε να λειτουργεί το Ταμείο Αλληλεγγύης, το οποίο διαχειριζόταν το Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων και οι συνεισφορές αρχικά ανήλθαν σε 2,75% των αποδοχών, που καταβλήθηκαν από τους εργοδότες. Ο στόχος της ίδρυσης του Ταμείου ήταν η χρηματοδότηση αυξημένων απαιτήσεων για το σύστημα και ενός προβλεπόμενου ελλείμματος συνταξιοδοτικών συστημάτων τα επόμενα χρόνια. Στις 26 Οκτωβρίου 2004 τροποποιήθηκε ο νόμος για τον τρίτο πυλώνα συνταξιοδότησης, ο οποίος έδωσε τη δυνατότητα σε άλλους, πέραν των εργοδοτών, να εξοικονομήσουν πρόσθετη

σύνταξη σε μεμονωμένα συνταξιοδοτικά ταμεία, τα οποία διαχειρίζονται τράπεζες ή εταιρείες ασφάλισης ζωής. Όλα τα ασφαλιστικά ιδρύματα που λειτουργούν στην αγορά έπρεπε να μετατραπούν σε εταιρείες που διαχειρίζονται πρόσθετα συνταξιοδοτικά ταμεία. Επίσης, η ελάχιστη περίοδος συμμετοχής στους πόρους του 3ου πυλώνα αυξήθηκε από 5 σε 10 έτη και η ελάχιστη ηλικία για τη λήψη σύνταξης από 50 σε 55, ενώ το συνολικό ποσό των ετήσιων εισφορών στον 3ο πυλώνα, το οποίο θα μπορούσε να αφαιρεθεί από εκείνο του ατομικού φόρου εισοδήματος, μειώθηκε από 24.000 SKK σε 12.000 SKK.

Την 1η Δεκεμβρίου 2004 ιδρύθηκε η Ένωση Διαχειριστών Επιχειρήσεων Συντάξεων. Στα τέλη του 2004, η ελάχιστη αποζημίωση στην οικονομία παρέμεινε στα 6.080 SKK, το ποσοστό ανεργίας παρέμεινε στο 18,1% και το ποσοστό απασχόλησης ατόμων ηλικίας 55-64 ετών ήταν 12,6% για τις γυναίκες και το 40,7% για τους άνδρες. Από την 1η Ιανουαρίου 2005 σημειώθηκε αύξηση των συνεισφορών στο Ταμείο Αλληλεγγύης, περίπου 4,75% των αποδοχών. Το 2005 ξεκίνησε η λειτουργία του 2ου και του τροποποιημένου πλέον 3ου πυλώνα, υπό την εποπτεία του Γραφείου Δημοσιονομικού Ελέγχου. Το δικαίωμα συμμετοχής στον 2ο πυλώνα χορηγήθηκε σε όλους τους ασφαλισμένους πριν από την 1η Ιανουαρίου 2005, εκτός από εκείνους που επρόκειτο να συνταξιοδοτηθούν μέσα σε λιγότερο από 10 χρόνια. Οι σχετικές αποφάσεις έπρεπε να ληφθούν μέχρι τις 30 Ιουνίου 2006. Όλες οι εταιρείες διαχείρισης είχαν την υποχρέωση να ανοίξουν τρία είδη συνταξιοδοτικών ταμείων⁷:

- το συντηρητικό ταμείο συντάξεων, όπου έπρεπε να επενδύουν μόνο σε κρατικά ομόλογα και μέσα χρηματαγοράς, αποφεύγοντας εντελώς τον νομισματικό κίνδυνο,
- το αειφόρο συνταξιοδοτικό ταμείο, όπου έπρεπε να επενδύουν μέχρι και 50% των πόρων του σε μετοχές και μέχρι 50% σε μέσα που συνδέονται με νομισματικό κίνδυνο, καθώς και
- το ταμείο συνταξιοδότησης, επενδύοντας μέχρι 80% των πόρων του σε μετοχές και μέχρι 80% σε μέσα που συνδέονται με τον νομισματικό κίνδυνο.

Όσοι επρόκειτο να συνταξιοδοτηθούν μέσα σε λιγότερο από 15 χρόνια είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν μεταξύ ενός βιώσιμου και ενός συντηρητικού ταμείου. Στα τέλη του 2005 στο 3ο ταμείο συντάξεων υπήρχαν 650.000 συμμετέχοντες. Την 1η Ιανουαρίου 2006 το γραφείο δημοσιονομικού ελέγχου διαλύθηκε και η εποπτεία του 2ου και 3ου πυλώνα αναλήφθηκε από την Εθνική Τράπεζα της Σλοβακίας. Τον Ιανουάριο του 2006 καταχωρήθηκαν οι δύο πρώτες εταιρείες που διαχειρίζονται τα συνταξιοδοτικά ταμεία του 3ου πυλώνα. Στις 7 Φεβρουαρίου 2006 ο 2ος πυλώνας είχε πάνω από 1,1 εκατομμύρια συμμετέχοντες.

---

7 Historic Development Of The Pension System In Slovakia, Στο: https://Mpra.Ub.Uni-Muenchen.De/31053/1/Mpra_Paper_31053.Pdf (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

Είναι σημαντικό να σημειωθεί πως η Σλοβακία έγινε μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης την 1^η Μαΐου 2004, ενώ αντικατέστησε το νόμισμά της με το ευρώ την 1^η Ιανουαρίου του 2009.

Το ποσό της σύνταξης εξαρτάται από το μέσο εισόδημα ενός ατόμου και τη διάρκεια της περιόδου εισφορών. Μία ελάχιστη σύνταξη γήρατος (εντός του πρώτου πυλώνα) εισήχθη το 2015. Ένα ποσό 136 % του ελάχιστου χρόνου διαβίωσης χορηγείται σε άτομα με τουλάχιστον τριάντα χρόνια ειδικής ασφάλισης. Κατά την περίοδο 2013-2017 οι συντάξεις αναπροσαρμόζονταν ετησίως λαμβάνοντας υπόψη τις ετήσιες μεταβολές των μισθών και των τιμών καταναλωτή, σύμφωνα με την αύξηση του πληθωρισμού (10% κάθε χρόνο). Από το 2018 οι συντάξεις αναπροσαρμόζονταν, αντανακλώντας μόνο τη δωδεκάμηνη αύξηση των τιμών καταναλωτή στα νοικοκυριά των συνταξιούχων (προσωπική κατανάλωση). Με βάση την αυξημένη ανησυχία του κοινού, σχετικά με την επάρκεια των συντάξεων, καθορίστηκε ένα ελάχιστο ποσοστό αύξησης των συνταξιοδοτικών παροχών. Κατά την περίοδο 2017-2021 αντιπροσωπεύει το 2% του μέσου ποσού του συνταξιοδοτικού επιδόματος στον πρώτο πυλώνα⁸.

Η ηλικία συνταξιοδότησης ανήλθε, το 2016, στα 62 έτη με τουλάχιστον 15 εισφορών. Για τις γυναίκες με παιδιά, η ηλικία συνταξιοδότησης μειώνεται. Για παράδειγμα, μια γυναίκα με πέντε ή περισσότερα παιδιά συνταξιοδοτήθηκε σε ηλικία 58,25 το 2016, ενώ συνταξιοδοτήθηκε σε ηλικία 59,75 ετών το 2018. Οι ηλικίες συνταξιοδότησης για τις γυναίκες αυξάνονται σταδιακά και προβλέπεται πως όλες θα έχουν ηλικία συνταξιοδότησης 62 ετών ή και άνω το 2024. Από το 2017 αναπροσαρμόζονταν με την αύξηση του προσδόκιμου ζωής κατά την ηλικία συνταξιοδότησης. Η πραγματική αύξηση θα υπολογιστεί ως η μεταβολή του μέσου προσδόκιμου ζωής σε σύγκριση με την περίοδο αναφοράς και το αποτέλεσμα θα παρουσιαστεί σε ημέρες, αλλά από το 2019 η αύξηση της νόμιμης ηλικίας συνταξιοδότησης θα υπολογίζεται σε μήνες. Η νόμιμη ηλικία συνταξιοδότησης το 2017 είναι 62 έτη και 76 ημέρες⁹.

Η ηλικία συνταξιοδότησης ανήλθε, το 2018, σε 62 έτη και 139 ημέρες με εισφορές τουλάχιστον 15 ετών. Το 2019 η ηλικία συνταξιοδότησης θα είναι 62 έτη και 6 μήνες. Μετά τη μεταρρύθμιση το Μάρτιο του 2019 έχει καθοριστεί ένα ανώτατο όριο για την αύξηση της συνταξιοδότησης έως την ηλικία των 64 ετών¹⁰.

Όσον αφορά τους υπολογισμούς παροχών, από την 1^η Ιουλίου 2015 υπάρχει ελάχιστη σύνταξη για τους συνταξιούχους γήρατος και αναπηρίας που έχουν συμπληρώσει την ηλικία συνταξιοδότησης. Οι όροι για τους δικαιούχους

8 General Description Of The National Pension System - Calculation And Indexation Of Benefits, Στο: <https://Ec.Europa.Eu/Social/Main.Jsp?Catid=738&Langid=El&Pubid=8085&Furtherpubs=Yes> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

9 Slovakia Oecd 2016 - Qualifying Conditions

10 Slovakia Oecd 2019 - Qualifying Conditions, Στο: <http://Www.Oecd.Org/Els/Public-Pensions/Pag2019-Country-Profile-Slovak-Republic.Pdf> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

να αυξήσουν τη σύνταξη μέχρι την ελάχιστη σύνταξη είναι οι εξής¹¹:

- να έχει συμπληρώσει τουλάχιστον 30 έτη περιόδου ασφάλισης συνταξιοδότησης
- το συνολικό εισόδημα συνταξιοδότησης να είναι χαμηλότερο από το ποσό της ελάχιστης σύνταξης και
- να έχει ζητήσει όλες τις συντάξεις που έχει λάβει για 30 έτη προϋπάρχουσας περιόδου, πράγμα που συνιστά την ελάχιστη σύνταξη ίση με 1,36 επί το ποσό του επιπέδου διαβίωσης (το 2016 ανερχόταν σε 269.50 ευρώ το μήνα, ενώ το 2018 σε 271,30 ευρώ το μήνα).

Για κάθε έτος της κατάταξης σε βασικό επίπεδο η ελάχιστη σύνταξη θα αυξηθεί:

- κατά δύο ποσοστιαίες μονάδες του ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης για κάθε έτος μεταξύ 31 και 39 ετών
- κατά τρεις ποσοστιαίες μονάδες του ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης για κάθε επόμενο έτος.

Η τιμηριθμική αναπροσαρμογή της ελάχιστης σύνταξης εξαρτάται από το ελάχιστο όριο διαβίωσης. Εκτός αυτού, υπάρχει μια ελάχιστη βάση εκτίμησης για την καταβολή των συνταξιοδοτικών εισφορών, η οποία ισούται με το 50% του μέσου μισθού δύο έτη πριν από την οποία ισχύει για τους αυτοαπασχολούμενους. Ο ελάχιστος μισθός ανερχόταν σε 480,00 ευρώ (405.00 ευρώ το 2016) για τους εργαζόμενους με πλήρες ωράριο και η ελάχιστη βάση εκτίμησης της ασφάλισης συντάξεων για τους αυτοαπασχολούμενους ήταν 456,00 ευρώ από την 1^η Ιανουαρίου 2018 (429.00 ευρώ από την 1^η Ιανουαρίου 2016).

Αναφορικά με τις παραλλαγές που ενδέχεται να έχει κάποια εργασιακή σταδιοδρομία, ισχύουν τα εξής¹²:

- Για την πρόωρη συνταξιοδότηση είναι δυνατή μέχρι δύο έτη πριν από τη νόμιμη ηλικία και οι συνταξιοδοτικές παροχές μειώνονται κατά 0,5% για κάθε 30 ημέρες πρόωμης απόσυρσης παροχών, που ισοδυναμεί με 6,5% ετησίως. Η πρόωρη συνταξιοδότηση απαιτεί, επίσης, σύνταξη μεγαλύτερη από 237,71 ευρώ, ίση με 1,2 φορές το επίπεδο εισοδήματος ενηλίκου. Το επίπεδο εισοδήματος διαμονής ισούται με 198,09 ευρώ και δεν αυξήθηκε από την 1^η Ιουλίου 2013 έως τις 30 Ιουνίου 2017. Από την 1^η Ιουλίου 2017 αυξήθηκε σε 199,48 ευρώ και από την 1^η Ιουλίου 2018 αυξήθηκε και πάλι σε 205.07 ευρώ. Από την 1^η Ιανουαρίου 2011 δεν ήταν δυνατή η λήψη πρόωρης σύνταξης γήρατος και η υποχρεωτική συνταξιοδοτική ασφάλιση. Από την 1^η Ιουλίου 2018 γινόταν δεκτή η πρόωρη σύνταξη γήρατος με εργασία που εκτελούνταν εκτός εργασιακής σχέσης, με όριο εισοδήματος 2.400 ευρώ ετησίως.

11 Slovakia Oecd 2019 - Benefit Calculations, Στο: <http://www.Oecd.Org/Els/Public-Pensions/Pag2019-Country-Profile-Slovak-Republic.Pdf> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

12 Slovakia Oecd 2019 - Variant Careers, Στο: <http://www.Oecd.Org/Els/Public-Pensions/Pag2019-Country-Profile-Slovak-Republic.Pdf> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

- Για την καθυστερημένη σύνταξη το επίδομα συντάξεων αυξάνεται κατά 0,5% για κάθε 30 ημέρες αναβολής, ίσο με 6% ετησίως. Για τα άτομα που συνδυάζουν την απόσυρση των συνταξιοδοτικών παροχών με εργασία, το συνταξιοδοτικό επίδομα υπολογίζεται αυτομάτως κάθε χρόνο ή κατόπιν αιτήματος, όταν το άτομο αποσύρεται οριστικά, προσθέτοντας το ήμισυ των βαθμών που κέρδισε κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Όσον αφορά τις περιόδους ανεργίας δεν πιστώνονται στο συνταξιοδοτικό σύστημα. Ωστόσο, οι άνεργοι μπορούν να κάνουν εθελοντικές συνεισφορές και είναι επίσης δυνατή η αναδρομική καταβολή εισφορών για την περίοδο που διανύουμε.

5. Το συνταξιοδοτικό σύστημα της Τσεχίας

Το συνταξιοδοτικό σύστημα της Τσεχίας αποτελείται από ένα δημόσιο συνταξιοδοτικό και από ένα εθελοντικό ιδιωτικό σύστημα. Η τυπική ηλικία σύνταξης, όπως αναφέρεται στην έκθεση του OECD του 2018, είναι 63 έτη και 4 μήνες για τους άνδρες και 62 έτη και 8 μήνες για τις γυναίκες. Η ελάχιστη προϋπηρεσία, το 2010, ήταν 25 χρόνια για να βγει ο ενδιαφερόμενος στην σύνταξη, ωστόσο το 2019 έγινε 35 χρόνια προϋπηρεσίας.

Το 2018 η μέση σύνταξη ήταν 1268 ευρώ. Τον Ιανουάριο αυξήθηκε κατά 10%, ενώ από τον Ιανουάριο του 2013 κάθε ασφαλισμένος μπορεί να επιλέξει σε ποιο Συνταξιοδοτικό σύστημα θέλει να συμμετάσχει. Όσον αφορά τις εθελοντικές ιδιωτικές συντάξεις, οι συνεισφορές συγκεντρώνονται σε μεμονωμένους λογαριασμούς που διαχειρίζονται ιδιωτικές συνταξιοδοτικές επιχειρήσεις και επενδύονται σύμφωνα με μια μεμονωμένη επενδυτική στρατηγική την οποία επέλεξε συμμετέχοντα ως συνδυασμός κατανομής των αποταμιεύσεων στα συνταξιοδοτικά ταμεία. Κάθε συνταξιοδοτική εταιρεία προσφέρει ακριβώς τέσσερα συνταξιοδοτικά ταμεία με διαφορετικά προφίλ κινδύνου εσόδων.

Είναι δυνατό να αναβληθεί η παροχή της σύνταξης πέραν της κανονικής ηλικίας συνταξιοδότησης. Ο συνολικός συντελεστής απόκτησης αυξάνεται κατά 1,5% για κάθε περίοδο αναβολής των 90 ημερών (6% ετησίως). Δεν υπάρχει πρόσθετη συσσώρευση σύνταξης για αναβολή συνταξιοδότησης. Είναι, επίσης, δυνατό να συνδυαστεί η σύνταξη ενώ συνεχίζεται η εργασία (από το 2010 ο συνολικός συντελεστής εργασίας έχει αυξηθεί κατά 0,4% για κάθε 360 ημέρες εργασίας που λαμβάνουν πλήρη σύνταξη) και να λάβουν μισή σύνταξη γήρατος. Να γίνεται, δηλαδή, ένας συνδυασμός μισών συντάξεων γήρατος και εργασίας¹³.

Όσον αφορά την πρόωρη σύνταξη ο ενδιαφερόμενος θα πρέπει:

- να πληροί τον απαιτούμενο αριθμό ασφαλισμένων ετών (όπως στην περίπτωση της σύνταξης γήρατος)

13 Pension System At A Glance 2019 Oecd In Czech Republic, Στο: <https://www.oecd.org/els/public-pensions/Pag2019-Country-Profile-Czech-Republic.Pdf> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

- να πληροί το καθορισμένο όριο ηλικίας
- να μην ασκεί κερδοσκοπική δραστηριότητα.

Η ηλικιακή κατηγορία για πρόωρη συνταξιοδότηση ορίζεται σε δύο κατηγορίες:

- Εάν η ηλικία συνταξιοδότησης του ασφαλισμένου είναι μικρότερη από 63 έτη, το εν λόγω πρόσωπο μπορεί να λάβει πρόωρη σύνταξη γήρατος έως και τρία χρόνια νωρίτερα.
- Εάν η ηλικία συνταξιοδότησης του ασφαλισμένου είναι μεγαλύτερη από 63, το εν λόγω πρόσωπο μπορεί να λάβει πρόωρη σύνταξη γήρατος έως και πέντε έτη νωρίτερα και μόνο μετά την ηλικία των 60 ετών. Ο υπολογισμός της παροχής αυτής είναι ίδιος με εκείνη της σύνταξης γήρατος. Το βασικό ποσό καθορίζεται στα 1268 ευρώ και το ποσοστό υπολογίζεται με τον ίδιο τρόπο.

Στη συνέχεια, η βάση υπολογισμού μειώνεται για κάθε 90 ημέρες που η προσφεύγουσα λείπει από την ημερομηνία πρόωρης συνταξιοδότησης μέχρι την πραγματική ηλικία συνταξιοδότησης. Όσο νωρίτερα είναι η συνταξιοδότηση, τόσο μεγαλύτερη είναι η μείωση των παροχών¹⁴.

Οι συντάξεις γήρατος και πρόωρης σύνταξης γήρατος υποβάλλονται αυτοπροσώπως σε γραφεία τσεχικής διοίκησης κοινωνικής ασφάλισης. Οι αιτήσεις υποβάλλονται τέσσερις μήνες πριν από τη χορήγηση της σύνταξης. Το προσωπικό της Τσεχικής Υπηρεσίας Κοινωνικής Ασφάλισης θα υπολογίσει το ποσό της σύνταξης με βάση την ειδική κατάσταση του αιτούντος.

Η τεκμηρίωση που πρέπει να παρασχεθεί μαζί με την αίτηση μπορεί να βρεθεί στη σχετική ιστοσελίδα της Τσεχικής Υπηρεσίας Κοινωνικής Ασφάλισης. Τα αρχεία εργασίας πρέπει να παρέχονται σε ειδικές περιπτώσεις, εάν η τσεχική διοίκηση κοινωνικής ασφάλισης δεν διαθέτει σχετικά αρχεία για τις προηγούμενες εργασιακές δραστηριότητες. Στην περίπτωση αυτή μπορούν να χρησιμοποιηθούν φωτοαντίγραφα των φύλλων αντιστάθμισης, οι καταβολές, η απόδειξη του φορολογητέου εισοδήματος κ.λπ.

6. Το συνταξιοδοτικό σύστημα της Ουγγαρίας

Το Συνταξιοδοτικό σύστημα της Ουγγαρίας είναι ένα νομοθετικό σύστημα ενός πυλώνα το οποίο είναι υποχρεωτικό, ομοιόμορφο σύστημα καταβολής καθορισμένων παροχών με σύνταξη δημοσίου εισοδήματος που συνδυάζεται με ελάχιστη σύνταξη. Η Ουγγαρία κατάργησε τα υποχρεωτικά ιδιωτικά συνταξιοδοτικά τους συστήματα μετά την αποπληρωμή των συνταξιοδοτικών αποταμιεύσεων και μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση. Το δημόσιο συνταξιοδοτικό σύστημα είναι ένα σύστημα χρηματοδότησης, καθορισμένων παροχών, που καλύπτει όλους τους εργαζομένους, συμπεριλαμβανομένων των

14 Czech Republic - Employment, Social Affairs & Inclusion, Στο: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catid=1106&Langid=En&Intpageid=4478> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

αυτοαπασχολούμενων. Τα υποχρεωτικά συστήματα θεσπίστηκαν το 1998¹⁵.

Οι αλλαγές της ηλικίας συνταξιοδότησης ανακοινώθηκαν το 2008, επομένως για εκείνους που γεννήθηκαν το 1951 ή νωρίτερα η ηλικία συνταξιοδότησης είναι 62 έτη και από το 2010 για εκείνους που γεννήθηκαν το 1952 ή αργότερα, η ηλικία συνταξιοδότησης αυξανόταν στα 65 μέχρι το 2022 και για τα δύο φύλα¹⁶.

Ο πρώτος πυλώνας, το δημόσιο συνταξιοδοτικό σύστημα που σχετίζεται με τα κέρδη, είναι ένα υποχρεωτικό σύστημα καθορισμένων παροχών, όπου η σύνταξη υπολογίζεται ως το 33% των μέσων αποδοχών για τα πρώτα δέκα έτη κάλυψης. Η βάση των αποδοχών είναι καθαρός μισθός (δηλαδή ακαθάριστος μισθός μείον εισφορά του εργαζόμενου και φόρους). Τα κέρδη των παλαιότερων ετών αποτιμώνται με το μέσο όρο των κερδών του οικονομικού έτους στο έτος που προηγείται της συνταξιοδότησης. Από το 2012 οι συνταξιοδοτικές παροχές προσαρμόζονται στις μεταβολές του δείκτη τιμών καταναλωτή. Υπάρχει μια ελάχιστη σύνταξη, η οποία ανέρχεται σε 28.500 HUF το μήνα. Η κυβέρνηση αποφασίζει για τις αυξήσεις. Το ποσό παρέμεινε αμετάβλητο από το 2009.

Ο δεύτερος πυλώνας (που πλέον δεν υπάρχει), το υποχρεωτικό δεύτερο επίπεδο ήταν ένα σύστημα καθορισμένης εισφοράς (DC) με ατομικούς λογαριασμούς συνταξιοδότησης.

Αναστροφή υποχρεωτικής ιδιωτικής σύνταξης

Από την 1η Νοεμβρίου 2010 έως τις 31 Δεκεμβρίου 2011 όλες οι πληρωμές για το υποχρεωτικό σύστημα χρηματοδότησης καθορισμένων εισφορών αναστέλλονταν και όλες οι συνεισφορές μεταφέρθηκαν στο δημόσιο συνταξιοδοτικό σύστημα. Τα μέλη του καθεστώτος καθορισμένων εισφορών έπρεπε να αποφασίσουν έως τις 31 Ιανουαρίου 2011 εάν θα παραμείνουν στο σύστημα ή θα μεταφερθούν στο σύστημα συνταξιοδοτικών παροχών.

Πριν από την αναστροφή, περίπου 3,1 εκατομμύρια άτομα (πάνω από το 70% του εργατικού δυναμικού) ήταν μέλη του μικτού συστήματος (τέλη 2010). Μετά την αναστροφή μόνο 102.000 μέλη του συστήματος αποφάσισαν να παραμείνουν στο σύστημα καθορισμένων εισφορών. Από τις 31 Δεκεμβρίου 2011 όλες οι εισφορές κοινωνικής ασφάλισης (συνεισφορά των εργαζομένων και του εργοδότη) πηγαίνουν στο Ταμείο Ασφάλισης¹⁷.

Η πρόωρη σύνταξη ή αλλιώς επονομαζόμενη *σύνταξη γήρατος* για τις γυναίκες με 40ετή περίοδο επαγγελματικής δραστηριότητας είναι διαθέσιμη για τις γυναίκες αυτές, ανεξάρτητα από την ηλικία τους, οι οποίες έχουν συμπληρώσει

15 Pension System In Hungary-Pension Funds Online, Στο: <https://www.pensionfundsonline.co.uk/content/country-profiles/hungary> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

16 Oecd 2019 Pension At A Glance- Hungary, Στο: <https://www.oecd.org/els/public-pensions/pag2019-country-profile-hungary.pdf> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

17 Pension System In Hungary-Pension Funds Online, Στο: <https://www.pensionfundsonline.co.uk/content/country-profiles/hungary> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

τουλάχιστον 40 έτη επαγγελματικής δραστηριότητας και έχουν παύσει να ασκούν κερδοσκοπική δραστηριότητα. Η περίοδος αυτή αναφέρεται σε κάθε περίοδο άσκησης μισθωτής δραστηριότητας ή στην παραλαβή επιδόματος φροντίδας για βρέφη, αμοιβής για τη φροντίδα τέκνων, επιδόματος κατ' οίκον (μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 2015) (από την 1η Ιανουαρίου 2016) και τη στήριξη των παιδιών, την αμοιβή για τη φροντίδα της παιδικής μέριμνας ή την αμοιβή για την κατ' οίκον φροντίδα του παιδιού. Απαιτούνται τουλάχιστον 32 έτη αμειβόμενης δραστηριότητας πέραν των περιόδων παραλαβής των προαναφερθέντων παροχών που συνδέονται με την ανατροφή τέκνων ή 30 χρόνια αμειβόμενης δραστηριότητας σε περίπτωση παραλαβής της αμοιβής νοσηλείας ή της αμοιβής κατ' οίκον φροντίδας του παιδιού. Η περίοδος μειώνεται κατά 1 έτος μετά από κάθε παιδί που μεγαλώνει στο νοικοκυριό για γυναίκες που γεννούν 5 ή περισσότερα παιδιά, η μείωση φτάνει ως και 7 έτη¹⁸.

Οι άνεργοι καλύπτονται από το συνταξιοδοτικό σύστημα που συνδέεται με τις αποδοχές. Γενικά, οι περίοδοι ανεργίας χαρακτηρίζονται ως συνταξιοδοτική υπηρεσία. Το μέτρο κέρδους για την περίοδο ανεργίας είναι το πιο ευνοϊκό, i) το ύψος των παροχών ανεργίας ή ii) ο μέσος όρος των προηγούμενων και των μεταγενέστερων κερδών¹⁹.

7. Το συνταξιοδοτικό σύστημα της Πολωνίας

Το Συνταξιοδοτικό σύστημα της Πολωνίας αποτελείται από 3 πυλώνες²⁰:

- ο πρώτος πυλώνας αφορά το δημόσιο συντάξιοδοτικό σύστημα
- ο δεύτερος πυλώνας αφορά τις ιδιωτικές επαγγελματικές συντάξεις
- ο τρίτος πυλώνας, ο οποίος είναι προαιρετικός, αφορά τις ιδιωτικές συντάξεις που προκύπτουν από τις ατομικές αποταμιεύσεις.

Από τη δεκαετία του 1990 το σύστημα του δημόσιου συνταξιοδοτικού συστήματος κυριαρχεί σε σύγκριση με τους άλλους δύο πυλώνες. Πλέον η Πολωνία μεταβαίνει σε ένα σύστημα αναδιανεμητικού χαρακτήρα. Σταδιακά όλο και περισσότεροι ασφαλισμένοι κυρίως από το 2000 και μετά επιλέγουν τον τρίτο πυλώνα, θεωρώντας ότι με τις αποταμιεύσεις κεφαλαίων θα λάβουν μεγαλύτερη σύνταξη.

Η ηλικία συνταξιοδότησης είναι στα 65 έτη για τους άνδρες και στα 60 για τις γυναίκες. Από το 2014 το κοινοβούλιο της Πολωνίας αποφάσισε την αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης στα 67 έτη και για τους άνδρες και για τις γυναίκες.

Από την 1^η Μαρτίου του 2019 νομοθετήθηκε η κατώτατη σύνταξη

18 Hungary-Employment, Social Affairs & Inclusion – European Countries, Στο: <https://ec.europa.eu/social/Main.jsp?CatId=1113&LangId=En&IntpageId=4581> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

19 Oecd 2019 Pension At A Glance- Hungary, Στο: <https://www.oecd.org/els/public-pensions/Pag2019-Country-Profile-Hungary.Pdf> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

20 The Present State Of The Pension System In Poland, Στο: https://mpira.ub.uni-muenchen.de/31053/1/Mpra_Parer_31053.Pdf (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

που μπορεί να λάβει κάποιος στο δημόσιο διανεμητικό σύστημα να είναι στις 100.000 ευρώ²¹.

Όσον αφορά την πρόωρη συνταξιοδότηση δεν υπήρξε κάποια μεταβολή. Αντιθέτως για τους εργαζόμενους που συνεχίζουν να δουλεύουν μετά το γενικό όριο συνταξιοδότησης προβλέπεται να λάβουν προσαυξημένη σύνταξη.

8. Το συνταξιοδοτικό σύστημα της Βουλγαρίας

Το Συνταξιοδοτικό σύστημα της Βουλγαρίας αναπτύσσεται από ένα πλήρως μη χρηματοδοτούμενο σε ένα μικτό μοντέλο. Επί του παρόντος, το βουλγαρικό συνταξιοδοτικό σύστημα έχει τρεις πυλώνες²²:

- την κρατική συνταξιοδοτική ασφάλιση, η οποία λειτουργεί βάσει της αρχής της καταβολής εισφορών (πρώτος πυλώνας)
- τη νόμιμη συνταξιοδοτική ασφάλιση με τα καθολικά συνταξιοδοτικά ταμεία (αυτοαπασχόληση με δικαίωμα εξαίρεσης) για όσους γεννήθηκαν μετά την 31η Δεκεμβρίου 1959 και με υποχρεωτικά επαγγελματικά συνταξιοδοτικά ταμεία για άτομα που εργάζονται σε δύσκολες συνθήκες (δεύτερος πυλώνας)
- και τη συμπληρωματική προαιρετική ασφάλιση συντάξεων, που λειτουργεί ως χρηματοδοτούμενο πρόγραμμα, η οποία περιλαμβάνει προσωπικά και επαγγελματικά συστήματα (τρίτος πυλώνας).

Ο πρώτος δημόσιος πυλώνας παρέχει δικαιώματα σχετικά με τις συντάξεις γήρατος και αναπηρίας και επιζώντων. Ο περιλαμβάνει, επίσης, τις ελάχιστες συντάξεις που δεν σχετίζονται με τις αποδοχές αλλά χρηματοδοτούνται από τον κρατικό προϋπολογισμό για όσους δεν καλύπτονται από εισφορές κοινωνικής ασφάλισης.

Ο δεύτερος και ο τρίτος πυλώνας προβλέπουν τις υποχρεωτικές και συμπληρωματικές συντάξεις γήρατος που βασίζονται σε πλήρως χρηματοδοτούμενα συνταξιοδοτικά συστήματα ιδιωτικής διαχείρισης. Η συμμετοχή στα εθελοντικά συνταξιοδοτικά ταμεία που ανήκουν στον τρίτο πυλώνα ενθαρρύνεται από τη φορολογική ελάφρυνση.

Εξελικτικά, τον Σεπτέμβριο του 2000, τα εθελοντικά συνταξιοδοτικά ταμεία υποχρεώθηκαν να λάβουν επίσημη κρατική άδεια. Ο Κώδικας Υποχρεωτικής Κοινωνικής Ασφάλισης του 2000 εισήγαγε το μοντέλο των τριών πυλώνων για το εισόδημα γήρατος, το οποίο τέθηκε σε ισχύ από το 2002:

Το 2001 υπήρχαν 2,37 εκατομμύρια συνταξιούχοι στη Βουλγαρία, οι αποζημιώσεις συνταξιοδοτήσεών τους κυμαίνονταν μεταξύ 42 έως 168 Λέβ (Βουλγαρικό Νόμισμα), ενώ η μέση αμοιβή των εργαζομένων ήταν 263 Λέβ. Το

21 Poland Pensions At Glance 2019: Country Profiles-Poland, Στο: www.Oesd.Org/Els/Public-Pensions/Pag2019-Country-Profile-Poland.Pdf (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

22 General Description Of The National Pension System, Στο: <https://Ec.Europa.Eu/Social/Main.Jsp?Catid=738&Langid=El&Pubid=8085&Furtherpubs=Yes> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

2001 η συνεισφορά στο συνταξιοδοτικό σύστημα του 1^{ου} πυλώνα ήταν 32,7%, εκ των οποίων το 26,3% καταβλήθηκε από τον εργοδότη και 6,4% από τον εργαζόμενο.

Την 1^η Ιανουαρίου 2002, τέθηκε σε λειτουργία το μεταρρυθμισμένο σύστημα, συμπεριλαμβανομένου του υποχρεωτικού κεφαλαίου. Αυτό ίσχυε για όλους τους εργαζόμενους κάτω των 42 ετών και η νέα συνεισφορά ανερχόταν σε 2% της ακαθάριστης αμοιβής και καταβάλλονταν από κοινού από τον εργοδότη και τον εργαζόμενο σε ποσοστό 65%: 35% αντίστοιχα. Το σύστημα προέβλεπε τη δυνατότητα αύξησης της συνεισφοράς στο 5%.

Το 2003 συγκροτήθηκε η Επιτροπή Εποπτείας των Οικονομικών, η οποία - έχοντας ενσωματώσει το σύστημα εποπτείας των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων εκτός των τραπεζών - άρχισε να εποπτεύει τα ανοικτά συνταξιοδοτικά ταμεία. Την 1η Ιουνίου 2005 η ελάχιστη κοινωνική σύνταξη καθορίστηκε σε 60 Λέβ. Στις αρχές του 2006 η εισφορά κοινωνικής ασφάλισης μειώθηκε από 29% σε 23%, εκ των οποίων 19% διατέθηκε στον 1^ο πυλώνα και 4% στον 2^ο πυλώνα.

Την 1^η Ιουλίου 2006 η ελάχιστη κοινωνική σύνταξη αυξήθηκε σε 85 εκατομμύρια Λέβ. Το «Budget Act» για το 2006 εισήγαγε το λεγόμενο ασημένιο ταμείο το οποίο - με αρχικό κεφάλαιο ύψους 500.000.000 Λέβ - άρχισε να λειτουργεί στις 20 Ιουλίου 2006 με σκοπό τη μελλοντική χρηματοδότηση του 1^{ου} πυλώνα του συνταξιοδοτικού συστήματος.

Το 2007 το ταμείο υποτίθεται ότι χρηματοδοτείται από το 50% των εσόδων από την ιδιωτικοποίηση της κρατικής περιουσίας και το 10% του δημοσιονομικού πλεονάσματος. Επιπλέον, τις αρχές του 2007, επιβλήθηκε κανονισμός σύμφωνα με τον οποίο οι συνεισφορές των συνταξιούχων, τόσο για τον 1^ο όσο και για τον 2^ο πυλώνα, έπρεπε να καταβάλλονται ισόποσα από τον εργαζόμενο και τον εργοδότη. Τέλος, το 2007, άρχισαν να λειτουργούν τα μη υποχρεωτικά συνταξιοδοτικά ταμεία που χρηματοδοτούνται από τον εργοδότη (3^{ος} πυλώνας), σύμφωνα με ευρωπαϊκή οδηγία (IORP)²³.

Εν συντομία, επί 12 χρόνια, το βουλγαρικό συνταξιοδοτικό σύστημα έχει σταδιακά μεταρρυθμιστεί. Το πρώτο βήμα πραγματοποιήθηκε το 1995, όταν θεσπίστηκαν εθελοντικές ιδιωτικές συντάξεις. Από το 2000 και μετά υλοποιήθηκαν οι παραμετρικές μεταρρυθμίσεις στον 1^ο πυλώνα. Το ίδιο έτος εφαρμόστηκε υποχρεωτικό σύστημα 2^{ου} πυλώνα για τους εργαζομένους σε επικίνδυνα επαγγέλματα. Ακολουθήθηκε το 2002 από τον υποχρεωτικό 2^ο πυλώνα για όλους τους εργαζομένους. Το 2006 η Βουλγαρία αποφάσισε να συστήσει αποθεματικό ταμείο για τη στήριξη της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας του συστήματος του 1^{ου} πυλώνα, το οποίο δεν έχει ακόμη αρχίσει να λειτουργεί και θα χρηματοδοτηθεί από τα έσοδα από την ιδιωτικοποίηση και από το 50% των πλεονασμάτων γενικού προϋπολογισμού. Την 1^η Ιανουαρίου 2007 άρχισε να λειτουργεί ένας τέταρτος πυλώνας συνταξιοδότησης που περιλαμβάνει

23 Historic Development Of The Pension System In Bulgaria, Στο: https://mpira.ub.uni-muenchen.de/31053/1/Mpra_Paper_31053.Pdf (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

εθελοντικές επαγγελματικές συντάξεις και είναι παρόμοια με εκείνες στις δυτικές χώρες. Συμπερασματικά, το σύστημα που εφαρμόζεται έως σήμερα είναι ένα σύστημα τεσσάρων πυλώνων, με δημόσιο πυλώνα καθώς και υποχρεωτικές, προαιρετικές, ιδιωτικές και εθελοντικές επαγγελματικές συντάξεις.

Ένας τύπος τιμαριθμικής αναπροσαρμογής εφαρμόζεται από το 2014 μετά από προσωρινό «πάγωμα» κατά την περίοδο 2010-2013, κατά τη διάρκεια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, όταν μειώθηκαν τα έσοδα στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης. Ο ρυθμός αύξησης της ηλικίας συνταξιοδότησης πιθανότατα θα σταθεροποιήσει τον προϋπολογισμό του νόμιμου συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, υπό τον όρο ότι κάθε χρόνο η κυβέρνηση θα συνεχίσει να καλύπτει περίπου το ήμισυ των δαπανών από τους γενικούς φόρους²⁴.

Στις 28 Ιουλίου 2015 η Εθνοσυνέλευση υιοθέτησε σημαντικές αλλαγές στον Κώδικα Κοινωνικής Ασφάλισης. Σύμφωνα με πρόσφατη έκθεση της EPSN, η πρώτη αλλαγή ήταν η αύξηση των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης κατά 2 ποσοστιαίες μονάδες - 1 βαθμός από τις αρχές του 2017 και 1 βαθμός από τις αρχές του 2018. Μια τέτοια ήπια αύξηση συνιστάται σε μια έκθεση του 2013 από την Παγκόσμια Τράπεζα. Δεν υπάρχει νέα αύξηση της εισφοράς κοινωνικής ασφάλισης για τις συντάξεις από τις αρχές του 2019.

Η δεύτερη αλλαγή στον τροποποιημένο κώδικα κοινωνικής ασφάλισης συνίσταται στην αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης. Το 2015 η ηλικία συνταξιοδότησης για τους άνδρες στη Βουλγαρία ήταν 63 έτη και 10 μήνες. Για τις γυναίκες ήταν 60 έτη και 10 μήνες. Το 2017 αυξήθηκε σταδιακά τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες, ώστε να φτάσουν τελικά το στόχο των 65 ετών έως το 2029 για τους άνδρες και το 2037 για τις γυναίκες. Για τους άνδρες η ηλικία συνταξιοδότησης άρχισε να αυξάνεται κατά 2 μήνες το 2017 και κατά 1 μήνα σε κάθε επόμενο έτος. Για τις γυναίκες η ηλικία συνταξιοδότησης άρχισε να αυξάνεται με ταχύτερο ρυθμό - κατά 2 μήνες κάθε χρόνο από το 2017 έως το 2029 και κατά 3 μήνες ετησίως από το 2030 έως το 2037. Η απαιτούμενη περίοδος εισφορών (που ήταν το 2015 38 έτη και 2 μήνες για τους άνδρες και 35 έτη και 2 μήνες για τις γυναίκες) άρχισε επίσης να αυξάνεται σταδιακά και για τα δύο φύλα, κατά 2 μήνες κάθε χρόνο, από το 2017 μέχρι να φτάσει τα 37 έτη για τις γυναίκες και τα 40 έτη για τους άνδρες.

Ταυτόχρονα, υπάρχουν πολλοί εργαζόμενοι που μπορούν να συνταξιοδοτηθούν νωρίτερα, ακόμη και με μικρότερες περιόδους υπηρεσίας, με βάση την ποιότητα των συνθηκών εργασίας τους (για παράδειγμα, ανθρακωρύχοι, εργαζόμενοι στη μεταλλουργία, υπάλληλοι της πολιτικής αεροπορίας κ.λπ.). Αυτή η πρόωρη συνταξιοδότηση, ισχύει και για τους εργαζόμενους στις στρατιωτικές υπηρεσίες, την αστυνομία, τις υπηρεσίες ασφαλείας, τους επιβλέποντες στις φυλακές και άλλους.

24 Reform Trends, Στο: <https://Ec.Europa.Eu/Social/Main.Jsp?Catid=738&Langid=El&Pubid=8085&Furtherpubs=Yes> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

Τέλος, η πιο αμφιλεγόμενη αλλαγή, συνίσταται στη δυνατότητα των ατόμων που έχουν ασφαλιστικές εισφορές, οι οποίοι βασίζονται τόσο στον πρώτο όσο και στον δεύτερο πυλώνα του συνταξιοδοτικού συστήματος, να κάνουν πολλαπλές αλλαγές μεταξύ των αποταμιεύσεών τους. Δηλαδή, όσοι έχουν καταβάλει ασφαλιστικές εισφορές για τον δεύτερο πυλώνα σε ιδιωτικό ταμείο συντάξεων μπορούν να επιλέξουν να μεταφέρουν τις αποταμιεύσεις τους από το ταμείο αυτό στο εθνικό συνταξιοδοτικό ταμείο (το οποίο ανήκει στο κράτος) και να συνεχίσουν να καταβάλλουν το ποσό των δύο εισφορών στο εθνικό συνταξιοδοτικό ταμείο, με δυνατή την επιστροφή κεφαλαίων.

Στις αρχές του 2012 συνετάχθησαν κοινές προτάσεις προς την κυβέρνηση σχετικά με τη σταθεροποίηση του συνταξιοδοτικού συστήματος. Στα τέλη του 2014 υπήρξε κάποια ένταση μεταξύ των εργοδοτών, των συνδικαλιστικών οργανώσεων και της δημόσιας διοίκησης σχετικά με τις συζητήσεις στο Εθνικό Συμβούλιο Τριμερούς Συνεργασίας, σχετικά με ορισμένα εργασιακά και κοινωνικά ζητήματα, συμπεριλαμβανομένων των ζητημάτων της κοινωνικής ασφάλισης και της μεταρρύθμισης του συνταξιοδοτικού συστήματος²⁵.

9. Το συνταξιοδοτικό σύστημα της Ρουμανίας

Το Συνταξιοδοτικό σύστημα της Ρουμανίας αποτελείται από τρεις πυλώνες²⁶:

- τον 1^ο πυλώνα που περιλαμβάνει τις βασικές καθολικές και υποχρεωτικές συνταξιοδοτικές ασφάλειες,
- τον 2^ο πυλώνα που περιλαμβάνει τις υποχρεωτικές ασφαλίσεις κεφαλαίου και
- τον 3^ο πυλώνα που περιλαμβάνει τις εθελοντικές ιδιωτικές συντάξεις.

Ιδιαίτεροι κανονισμοί ισχύουν για δικηγόρους και άλλους ελεύθερους επαγγελματίες, στρατιωτικό προσωπικό και κληρικούς. Επιπλέον, το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης καταβάλλει επιδόματα σε άτομα που δεν κερδίζουν περισσότερο από 96 Λέου Ρουμανικό νόμισμα) το μήνα.

Συγκεκριμένα, στις 26 Μαΐου 2004, δημιουργήθηκε ο Σύνδεσμος Ιδιωτικών Διαχειριζόμενων Συντάξεων στη Ρουμανία. Τον Ιούνιο του 2004 εγκρίθηκαν κανονισμοί σχετικά με τον 3ο πυλώνα συνταξιοδότησης. Τούτο επέτρεψε τη δημιουργία εθελοντικών επικουρικών συνταξιοδοτικών συστημάτων, τα οποία θα χρηματοδοτούνταν από εργοδότες και θα διαχειρίζονταν τράπεζες ή εταιρείες ασφάλισης ζωής, οι οποίες θα μπορούσαν να ιδρύσουν συνταξιοδοτικά ταμεία για τουλάχιστον 100 μέλη. Οι πληρωμές σε ένα τέτοιο ταμείο υπόκεινταν σε φορολογική ελάφρυνση ίση με το ετήσιο ποσό των 200 ευρώ. Τον Οκτώβριο του 2004 αναθεωρήθηκε ο νόμος σχετικά με τον 2ο πυλώνα συνταξιοδότησης.

25 European Trade Union Institute, Στο: <https://www.etui.org/reformswatch/Bulgaria/Pension-Reforms-In-Bulgaria-Background-Summary-Update-March-2019>, (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

26 The Present State Of The Pension System In Romania, Στο: https://mpr.ub.uni-muenchen.de/31053/1/Mpra_Paper_31053.Pdf (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

Ως εκ τούτου, οι υποχρεωτικοί μεμονωμένοι συνταξιοδοτικοί λογαριασμοί έπρεπε να ανοίγονται από την 1η Ιουλίου 2006 για όλους τους ηλικιωμένους άνω των 35 ετών και τους εθελοντικούς συνταξιοδοτικούς λογαριασμούς για άτομα ηλικίας 35-45 ετών. Στις αρχές του 2005 τέθηκαν σε ισχύ οι κανονισμοί του 2004 σχετικά με τον 3ο πυλώνα συνταξιοδότησης. Σύμφωνα με το νόμο του Ιουνίου 2005, ο οποίος επιβεβαιώθηκε τον Νοέμβριο του 2005, ιδρύθηκε η Επιτροπή Ελέγχου Ιδιωτικών Συντάξεων. Το κύριο καθήκον του ήταν να εποπτεύει τα συνταξιοδοτικά ταμεία του 2ου και του 3ου πυλώνα. Στις αρχές του 2007 η μέση σύνταξη εργαζόμενου ήταν 363 Λέου το μήνα, ενώ η μέση σύνταξη αγρότη - 140 Λέου το μήνα. Τα πρώτα συνταξιοδοτικά ταμεία του 3ου πυλώνα και τα γενικά συνταξιοδοτικά ταμεία του 2ου πυλώνα δημιουργήθηκαν το 2007. Στις 3 Απριλίου 2007 καταχωρήθηκε η πρώτη εταιρεία διαχείρισης κεφαλαίων του 3ου πυλώνα και στις 15 Μαΐου 2007 άρχισαν να λειτουργούν τα πρώτα τρία συνταξιοδοτικά ταμεία του 3ου πυλώνα. Στις 25 Ιουλίου 2007 καταχωρήθηκαν οι τρεις πρώτες ιδιωτικές εταιρείες που διαχειρίζονται κονδύλια του 2ου πυλώνα και στις 21 Αυγούστου 2007 καταγράφηκαν τα πρώτα πέντε καθολικά συνταξιοδοτικά ταμεία. Στις 17 Σεπτεμβρίου 2007 τα καθολικά συνταξιοδοτικά ταμεία άρχισαν να προσφέρουν πελάτες. Την 1η Ιανουαρίου 2008 το CNPAS άρχισε να μεταφέρει εισφορές στα συνταξιοδοτικά ταμεία του 2ου πυλώνα²⁷.

Κατά την περίοδο 2014-2016 οι τροποποιήσεις του νόμου περί συντάξεων αποσκοπούσαν ²⁸:

- στην αναστροφή των μέτρων που ελήφθησαν μετά την οικονομική κρίση (την απογύμνωση του σημείου σύνταξης και της κοινωνικής αποζημίωσης των συνταξιούχων
- την αποκατάσταση πολλών προγραμμάτων παροχής υπηρεσιών για ορισμένες επαγγελματικές κατηγορίες και
- βαθμονόμηση του πρόσφατα μεταρρυθμισμένου συστήματος (π.χ. ενοποίηση των αυτοαπασχολούμενων και μείωση των συνεισφορών των εργοδοτών).

Από τα τέλη του 2016 οι περισσότερες από τις τροπολογίες περιστρέφονται γύρω από τη σχεδιαζόμενη μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού και φορολογικού συστήματος, που προτείνεται από το πρόγραμμα διακυβέρνησης. Τον Νοέμβριο του 2017 ο φορολογικός κώδικας τροποποιήθηκε, αλλάζοντας σημαντικά τις υποχρεωτικές προϋποθέσεις εγγραφής και τα επίπεδα εισφορών στα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης και ασφάλισης υγείας.

Όσον αφορά την κάλυψη, η συμμετοχή στο δημόσιο συνταξιοδοτικό σύστημα είναι υποχρεωτική για τους περισσότερους τύπους συμβάσεων και κατηγοριών απασχόλησης και είναι προαιρετική για όσους επιθυμούν να

27 Historic Development Of Pension System In Romania, Στο: https://Mpra.Ub.Uni-Muenchen.De/31053/1/Mpra_Paper_31053 (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

28 Romania, Reform Trends, Στο: <https://Ec.Europa.Eu/Social/Main.Jsp?Catid=738&Langid=El&Pubid=8085&Furtherpubs=Yes> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

εγγραφούν, υπό τον όρο ότι το εισόδημά τους είναι υψηλότερο από το 35% του ακαθάριστου μέσου μισθού.

Τον Ιούλιο του 2017 ο αριθμός των ασφαλισμένων του πρώτου πυλώνα ήταν 5.049.161 συνταξιούχοι. Ο νόμιμος (δεύτερος) πυλώνας είναι υποχρεωτικός για όλους όσους είναι ηλικίας κάτω των 35 ετών και προαιρετικοί για άτομα ηλικίας μεταξύ 35 και 45 ετών, χωρίς εξαίρεση. Τον Ιούλιο του 2017, ο αριθμός των συμμετεχόντων στον δεύτερο πυλώνα που καταγράφηκαν με πληρωμές το ίδιο διάστημα, ήταν 4.084.403. Τέλος, οι συμμετέχοντες στον τρίτο πυλώνα, ένα εθελοντικό και ιδιωτικά διαχειριζόμενο συνταξιοδοτικό ταμείο, αυξήθηκαν κατά 30% από το 2014 και ανήλθαν σε 438.602 τον Σεπτέμβριο του 2017 (περίπου 7,3% του συνολικού αριθμού των ασφαλισμένων στο δημόσιο συνταξιοδοτικό σύστημα).

Η ελάχιστη περίοδος εισφορών που απαιτείται για την απόκτηση σύνταξης είναι δεκαπέντε έτη. Το δικαίωμα για πλήρη σύνταξη επιτυγχάνεται από τους άνδρες μετά από 35 έτη συνεισφοράς (από το 2015) και από τις γυναίκες μετά από 30 έτη και 8 μήνες (τον Οκτώβριο του 2017, αύξηση σε 35 έτη έως το 2030).

Η σύνταξη γήρατος χορηγείται μετά την επίτευξη της κανονικής ηλικίας συνταξιοδότησης (65 έτη για τους άνδρες από τον Ιανουάριο του 2015) και 60 έτη για τις γυναίκες τον Οκτώβριο του 2017 (προβλέπεται να αυξηθεί σε 63 έτη έως το 2030) και να καλύψει την ελάχιστη περίοδο καταβολής εισφορών. Η πλήρης περίοδος καταβολής εισφορών και η επίτευξη της κανονικής ηλικίας συνταξιοδότησης παρέχει στους δικαιούχους πλήρη σύνταξη. Τα άτομα ηλικίας κάτω των 5 ετών από την κανονική ηλικία συνταξιοδότησης μπορούν να συνταξιοδοτούνται νωρίτερα εάν έχουν συμπληρώσει ολόκληρη την περίοδο εισφορών²⁹.

Δεδομένου ότι το σημείο συνταξιοδότησης άρχισε να αυξάνεται και πάλι, η αύξηση ήταν συστηματικά υψηλότερη (το 2015 και το 2016 η αύξηση ήταν 5% αντί για 4,5% και 4,31% αντίστοιχα) από την αναμενόμενη αύξηση με βάση τον αλγόριθμο που ορίζει ο νόμος 100% με τον πληθωρισμό και ένα επιπλέον 50% της μέσης αύξησης των μισθών). Από τον Ιούλιο του 2017 το σημείο σύνταξης έφθασε τα 1,000 Λέου, αύξηση κατά 9% σε σύγκριση με τον Ιανουάριο του 2017, όταν αυξήθηκε ξανά, κατά 5,25% σε σύγκριση με τον Δεκέμβριο του 2016. Η κοινωνική αποζημίωση για τους συνταξιούχους ήταν 30% σε σύγκριση με το 2015. Η τρέχουσα αξία της ανέρχεται σε 520 Λέου (περίπου 113 ευρώ) και αναμένεται να αυξηθεί σε 640 Λέου (139 ευρώ) τον Ιούλιο του 2018. Το 2017 οι κοινωνικές εισφορές αυξήθηκαν για τους εργαζόμενους με υψηλό εισόδημα, θέτοντας ανώτατο όριο για το ασφαλιστικό εισόδημα (πέντε φορές το μέσο ακαθάριστο μισθό).

Ένα άλλο μέτρο, που υιοθετήθηκε μαζί με το προηγούμενο, ήταν η αύξηση του ελάχιστου ασφαλιστικού ποσού για όλους τους εργαζομένους σε

29 Romania, General Description Of The National Pension System, Στο: <https://Ec.Europa.Eu/Social/Main.Jsp?Catid=738&Langid=El&Pubid=8085&Furtherpubs=Yes> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

επίπεδο ελάχιστου ακαθάριστου μισθού, ανεξάρτητα αν η μεμονωμένη σύμβαση εργασίας είναι μερική ή με πλήρη απασχόληση. Έτσι, από τον Ιούλιο του 2017, οι εργοδότες πρέπει να πληρώσουν το ίδιο ελάχιστο ποσό κοινωνικών εισφορών τόσο για τους εργαζόμενους πλήρους απασχόλησης όσο και για τους εργαζόμενους με μερική απασχόληση. Η Επιθεώρηση Εργασίας ανέφερε ότι μετά τη θέσπισή της προέκυψαν θετικά αποτελέσματα³⁰.

10. Συμπεράσματα

Η ασφάλιση στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης στηρίζεται σε ένα σύστημα τριών πυλώνων: ο πρώτος είναι τα κρατικά, συνταξιοδοτικά σχήματα, τα οποία στις περισσότερες περιπτώσεις είναι «pay-as-you go» (PAYG), δηλαδή αναδιανεμητικά (με τους πόρους να ανακατανέμονται από τον ενεργό πληθυσμό, που καταβάλλει εισφορές, στους συνταξιούχους). Ο δεύτερος πυλώνας είναι τα επαγγελματικά συνταξιοδοτικά συστήματα, τα οποία εμπεριέχουν σχέση εργαζομένων και εργοδοτών και είναι κεφαλαιοποιητικά - ανταποδοτικά. Σε αυτά το κράτος συμβάλλει συνήθως μέσω της παροχής φορολογικών κινήτρων ή με άλλου είδους επιχορήγηση, ενώ συχνά συμμετέχει έως έναν βαθμό στην εποπτεία τους. Ο τρίτος πυλώνας είναι τα ιδιωτικά συστήματα. Η Τσεχία έχει δύο πυλώνες αλλά και πάλι υπάρχει ο διαχωρισμός του δημόσιου και ιδιωτικού πυλώνα. Η Ουγγαρία με αφορμή την οικονομική κρίση άλλαξε το μοντέλο ασφάλισης. Υπήρχε ένας συνδυασμός δημόσιας και ιδιωτικής ασφάλισης και έγινε μεταρρύθμιση καταργώντας την ιδιωτική ασφάλιση.

Σε όλες τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης παρατηρούμε αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης και οι ηλικίες συνταξιοδότησης είναι διαφορετικές για τους άνδρες και τις γυναίκες. Στην περίπτωση αυτή, οι γυναίκες έχουν χαμηλότερη ηλικία συνταξιοδότησης. Σε μερικές χώρες παρατηρείται αύξηση των εισφορών προς τα ασφαλιστικά ταμεία και αλλαγές στο ποσοστό αναπλήρωσης για σύνταξη.

Για τους Πολωνούς η μέση σύνταξη ήταν στα 504 ευρώ, για τους Σλοβάκους 408 ευρώ και για τους Λιθουανούς μόλις 242 ευρώ. Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat για το 2018, η μέση σύνταξη στα 28 κράτη-μέλη κυμαίνεται από 250 έως 1.500 ευρώ μηνιαίως, με το 12,6% των συνταξιούχων να ζει κάτω από το όριο της φτώχειας.

Και στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, οι ασφαλιστικές επιλογές και ιδιαίτερα την περίοδο της οικονομικής κρίσης, συρρίκνωσαν την κύρια ασφάλιση και ανέπτυξαν τις συμπληρωματικές μορφές με σκοπό να διατηρηθεί σχεδόν το ίδιο επίπεδο παροχών αλλά να μεταβιβάσουν στους ασφαλισμένους το επιπρόσθετο κόστος, μειώνοντας την αγοραστική τους δύναμη και κατ'επέκταση το βιοτικό τους επίπεδο. Διαπιστώνουμε μία σταδιακή μετάλλαξη του κοινωνικού

---

30 Romania, Reform Trends, Στο: <https://Ec.Europa.Eu/Social/Main.Jsp?Catid=738&Langid=El&Pubid=8085&Furtherpubs=Yes> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

χαρακτήρα της ασφάλισης. Η μόνη εξαίρεση η Ουγγαρία.

Οι σύγχρονες εξελίξεις οικονομικής, κοινωνικής, υγειονομικής και πολιτικής κρίσης στην Ευρώπη επιβάλλουν δραστική και άμεση αντιμετώπιση των συστημάτων Κοινωνικής Ασφάλισης με σκοπό να αναδείξουν την αλληλεγγύη και να δώσουν μία αναπτυξιακή διάσταση στη βιωσιμότητα των Συστημάτων αυτών αλλά και στον πολίτη. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω μιας συντονισμένης ασφαλιστικής μεταρρύθμισης σε κεντρικό επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ώστε να κατοχυρωθούν συνταγματικά ενιαίοι κανόνες που θα διασφαλίζουν την αποτελεσματικότητα, την ευημερία και την κοινωνική συνοχή της Ένωσης³¹.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Κουκιάδης Ιωάννης, Οικονομικές ελευθερίες, κοινωνικά δικαιώματα και η απαγόρευση των διακρίσεων στο δίκαιο της Ε.Ε., Ελληνική Εταιρεία Δικαίου της Εργασίας και της Κοινωνικής Ασφάλισης, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2010

Νιφόρου Αφροδίτη, «Το θεσμικό πλαίσιο κύριας ασφάλισης στην Ελλάδα», (συντάκτες: Σιούλη - Κατάκη Ζ., Σαρακινιώτη Κ., Χαμάκος Γ, Νιφόρου Α.), Αθήνα, 2019 Επιμορφωτικό Πρόγραμμα ΕΚΔΔΑ «Το πλαίσιο ανάπτυξης των πολιτικών κοινωνικής ασφάλισης στο ελληνικό σύστημα κοινωνικής προστασίας».

Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος, Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 1993

Σύγχρονες εξελίξεις των Συνταξιοδοτικών Συστημάτων των κρατών της Βόρειας Ευρώπης, Μέμος Κωνσταντίνος, Πολιτικές και Κοινωνικές επιστήμες, Τεύχος 11, 2020

Ξενόγλωσση

The Global Financial Crisis and its Impact on Labor and Social Security in Europe, Memos Konstantinos, ICOPEC, 2018

Ιστοσελίδες

Czech Republic - Employment, Social Affairs & Inclusion, Στο: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catid=1106&langid=en&intpageid=4478> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

---

31 Σύγχρονες εξελίξεις των Συνταξιοδοτικών Συστημάτων των κρατών της Βόρειας Ευρώπης, Μέμος Κωνσταντίνος, Πολιτικές και Κοινωνικές επιστήμες, Τεύχος 11, 2020

- European Trade Union Institute, Στο: <https://www.etui.org/reformswatch/Bulgaria/Pension-Reforms-In-Bulgaria-Background-Summary-Update-March-2019>, (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- General Description Of The National Pension System, Στο: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catid=738&langid=el&pubid=8085&furtherpubs=yes> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- General Description Of The National Pension System - Calculation And Indexation Of Benefits, Στο: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catid=738&langid=el&pubid=8085&furtherpubs=yes> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- General Description Of The National Pension System, Στο: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catid=738&langid=el&pubid=8085&furtherpubs=yes> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Historic Development Of The Pension System In Slovakia, Στο: https://mpa.uni-muenchen.de/31053/1/mpa_paper_31053.pdf (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Historic Development Of The Pension System In Bulgaria, Στο: https://mpa.uni-muenchen.de/31053/1/mpa_paper_31053.pdf (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Historic Development Of Pension System In Romania, Στο: https://mpa.uni-muenchen.de/31053/1/mpa_paper_31053 (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Hungary-Employment, Social Affairs & Inclusion – European Countries, Στο: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catid=1113&langid=en&intpageid=4581> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Oecd 2019 Pension At A Glance- Hungary, Στο: <https://www.oecd.org/els/public-pensions/Pag2019-Country-Profile-Hungary.pdf> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Oecd 2019 Pension At A Glance- Hungary, Στο: <https://www.oecd.org/els/public-pensions/Pag2019-Country-Profile-Hungary.pdf> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Pension System In Hungary-Pension Funds Online, Στο: <https://www.pensionfundsonline.co.uk/content/country-profiles/hungary> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Pension System In Hungary-Pension Funds Online, Στο: <https://www.pensionfundsonline.co.uk/content/country-profiles/hungary> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Pension System At A Glance 2019 Oecd In Czech Republic, Στο: <https://www.oecd.org/els/public-pensions/Pag2019-Country-Profile-Czech-Republic.pdf> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Poland Pensions At Glance 2019: Country Profiles-Poland, Στο: <http://www.oecd.org/els/public-pensions/Pag2019-Country-Profile-Poland.pdf>

- (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Reform Trends, Στο: <https://Ec.Europa.Eu/Social/Main.Jsp?Catid=738&Langid=El&Pubid=8085&Furtherpubs=Yes> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Romania, Reform Trends, Στο: <https://Ec.Europa.Eu/Social/Main.Jsp?Catid=738&Langid=El&Pubid=8085&Furtherpubs=Yes> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Romania, General Description Of The National Pension System, Στο: <https://Ec.Europa.Eu/Social/Main.Jsp?Catid=738&Langid=El&Pubid=8085&Furtherpubs=Yes> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Romania, Reform Trends, Στο: <https://Ec.Europa.Eu/Social/Main.Jsp?Catid=738&Langid=El&Pubid=8085&Furtherpubs=Yes> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Slovakia Oecd 2016 - Qualifying Conditions
- Slovakia Oecd 2019 - Qualifying Conditions, Στο: <http://Www.Oecd.Org/Els/Public-Pensions/Pag2019-Country-Profile-Slovak-Republic.Pdf> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Slovakia Oecd 2019 - Benefit Calculations, Στο: <http://Www.Oecd.Org/Els/Public-Pensions/Pag2019-Country-Profile-Slovak-Republic.Pdf> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- Slovakia Oecd 2019 - Variant Careers, Στο: <http://Www.Oecd.Org/Els/Public-Pensions/Pag2019-Country-Profile-Slovak-Republic.Pdf> (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- The Present State Of The Pension System In Romania, Στο: https://Mpra.Ub.Uni-Muenchen.De/31053/1/Mpra_Paper_31053.Pdf (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)
- The Present State Of The Pension System In Poland, Στο: https://Mpra.Ub.Uni-Muenchen.De/31053/1/Mpra_Paper_31053.Pdf (προσπελάστηκε στις 2/6/2020)

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Διδάκτορας Κοινωνικής Ασφάλισης και Χρηματοοικονομικής Μηχανικής στη διαχείριση των αποθεματικών της Κοινωνικής Ασφάλισης. Διδακτικό προσωπικό (ΕΔΙΠ) Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής Παντείου Πανεπιστημίου με γνωστικό αντικείμενο «Κοινωνική Ασφάλιση και Διαχείριση Αποθεματικών», Διδακτορικές σπουδές «Η Κρίση της Κοινωνικής Ασφάλισης και η Διαχείριση των Διαθεσίμων Κεφαλαίων των Ασφαλιστικών Ταμείων με τη χρήση Νευρωνικών Δικτύων. Η περίπτωση του Ι.Κ.Α.», Μεταπτυχιακές σπουδές «Χρηματοοικονομική Ανάλυση», Προπτυχιακές σπουδές «Μηχανικός Πληροφορικής». Συγγραφέας άρθρων σε επιστημονικά περιοδικά.

Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες
Πάτρα, Νοέμβριος 2020 / Τεύχος 12, ISSN: 2459-2862
Εκδότης: Παντελής Γεωργογιάννης
<http://politika.inpatra.gr>